

The Classless Left. On a Certain Tradition of Politically Engaged Criticism from the Turn of the Century*

Paweł Kaczmarek

ORCID: 0000-0002-9488-0816

*This article was created as a part of a research grant “Autonomy 2.0. New Approaches to Autonomy in Contemporary Literary Criticism” (2021/04/N/HS2/01612), funded by Narodowe Centrum Nauki (National Science Centre)

How to discuss a notion which does not exist?

This seems to be the fundamental issue with considerations regarding the class category in the Polish critical-literary discourse of the 1990s and the 21st century. Reading critical works from that period, including those which are explicitly engaged and leftist, it seems clear that the notion of class is rarely discussed – even when the problems with and abuses of capitalism, late capitalism, or neoliberalism are rightfully highlighted. And even when it does appear, it is reduced to the question of identity, next to gender, sexual orientation, religion etc.¹

However, how can we confirm these intuitions, and how can we identify the reasons and processes behind this state of affairs? On the one hand, we do not have hard, statistical evidence regarding a dictionary of Polish literary criticism, and on the other – the very explanation why a given notion is no longer used will inevitably be speculation: how to explain an empty space where we are dealing with a plethora of vivid idioms based on a variety of stylistic, philosophical, political choices?

¹ The irreducibility of class to a type of identity is obviously an important, broadly discussed topic in the tradition of socialist/leftist philosophy of politics and literary criticism, see e.g. Walter Benn Michaels, *Kształt znaczącego* [The Shape of the Signifier], translated into Polish by Jan Burzyński (Kraków: Ha!art, 2006).

Obviously, the problem with erasing class from various public discourses of present-day Poland is well-known – and it is simultaneously a major topic itself. 1990's Poland saw a mass escape from the idea of class, although its beginnings probably date further back². One could even risk a statement that the history of People's Poland, at least from 1949, is a history of the advancing process of abandoning the notion of class, or diluting its meaning – in the name of various, more universal subjects, which were supposed to prove that Polish society was classless, whereas in fact they largely concealed class antagonism³. One could even suggest that a similar process, but in slightly changed forms, constituted a fundamental problem of 20th-century socialisms in general: how to accept the class character of political conflicts within a society that has been building socialism for ages? Paradoxically, the history of escaping from class might prove far simpler in capitalist countries: it would gain momentum with the collapse of the Keynesian consensus in the early 1970s, it would be closely connected with capital's fight against the political position of trade unions, and it would accelerate with the growing popularity of the Thatcher-Reagan ideology⁴. The fact that the socialist left eventually – and enthusiastically – agreed to reduce the significance of the class category also played its role⁵.

I mention this – putting forward a number of potentially controversial theses, which in no way can in and of themselves constitute a foundation of a literary studies article – in order to highlight the inevitable entanglement of further considerations in a broader, historical context. The erasure of class is not an autonomous phenomenon in the critical-literary discourse, and probably external phenomena are largely responsible for the critics having ultimately abandoned the category of class. Pressure from the broader Polish public discourse must have been accompanied by pressure from within, i.e. academia absorbing a number of theories and intellectual projects from Western humanities, which – though ostensibly associated with left radicalism – nonetheless encouraged thinking in allegedly post-class terms. There are good reasons to assume that abandoning the category of class by “engaged” literary critics was just one form of the process taking place within “engaged” humanities in general.

However, even if we are to accept that leftist critics (and this paper focuses on one selected tradition of leftist literary criticism) responded only to pressures which were external to and independent from them in their escape from class – they internalized and absorbed methods of that escape rather than drew its trajectory – they still had to follow some imagined logic of non-class or post-class vision of the world: adapt it to their own critical projects, justify

² See especially: “Rzeczpospolita klas. Z Kazimierzem M. Słomczyńskim rozmawiają Staś Chankowski, Stanisław Zakroczyński” [People's republic of classes. An interview with M. Słomczyński by Staś Chankowski and Stanisław Zakroczyński], *Magazyn Kontakt*, 27.01.2015, <https://magazynkontakt.pl/prof-slomczynski-rzeczpospolita-klas/>; Piotr Żuk, “O aktualności pojęcia «klasa społeczna» w społeczeństwie i analizach socjologicznych” [On the timeliness of the notion of a «social class» in society and sociological analyses], *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 3 (2008); Jacek Tittenbrun, “Death of Class?”, *Przegląd Socjologiczny* 2 (2014); Katarzyna Janicka, Kazimierz Słomczyński, “Struktura społeczna w Polsce: klasowy wymiar nierówności” [Polish social structure: class dimension of inequalities], *Przegląd Socjologiczny* 63 (2014).

³ On this issue, see Paweł Kaczmarski, Marta Koronkiewicz, “Literatura ludowa jako projekt” [Folk literature as a project], *Mały Format* 7-9 (2021), <http://malyformat.com/2021/10/literatura-ludowa/>.

⁴ See e.g. Bill Mitchell, Thomas Fazi, *Reclaiming the State* (London: Pluto Press, 2017).

⁵ See a classical discussion in e.g. Ellen Meiksins Wood, *The Retreat from Class* (London–New York: Verso, 1986).

in terms of ideology, harmonize it with their aesthetic diagnoses and demands. The present paper is an attempt at reconstructing this logic – an analysis of the structure and implications of a certain critical-literary standpoint rather than a cross-sectional review of all factors and processes which may have influenced the critics' erasure of class.

Or we could put it slightly differently. Different types of metacritical reflection can be conventionally and provisionally divided into approaches focused on the *historical* reconstruction on the one hand, and those mostly interested in a *structural* analysis on the other. The former describe the development of a critical-literary tendency over time; the latter disassemble the network of theses and assumptions of a critical-literary standpoint or debate, revealing how they are mutually conditioned, how they imply one another etc. To some extent, it would be justifiable to describe the difference between those two approaches using a classical structuralist differentiation into a diachronic and synchronic order. One would also have to stress that in practice both types of reflection will inevitably permeate each other and merge – rather than some fundamental, methodological differences, what divides these two approaches is a certain shift of emphasis. Nonetheless, the difference between them – even if purely analytical – allows us to articulate better the aims of specific metacritical studies. Thus the aim of the present paper is to provide something along the lines of a structural analysis: a recreation of the imagined logic governing the post-class vision of the world – as it was proposed by selected critics – rather than a cross-sectional discussion of each event and statement that contributed to the gradual erasure of class from the critical-literary discourse.

The stake of this effort – an attempt at understanding, how (and why) the critical-literary left abandoned the idea of class – is not political; non-exclusively, and not even predominantly. Obviously niche discussions of literary critics have no significant impact on class awareness of any segment of society. Meanwhile, the major consequence of abandoning the concept of class is forgetting – or rather conscious unlearning – of notions, tools and analyses which allow us to understand important works of Marxist literary studies, both historical and contemporary. Erasure of class terminology may be at least partially responsible for the fact that Fredric Jameson is virtually absent from Polish literary studies (his latest texts having never even been translated), and authors such as Nicholas Brown or Roberto Schwarz remain absent entirely; not to mention that Raymond Williams's seminal *Marxism and literature* is available in Polish only in an absurdly poorly translated, literally illegible version⁶. Many similar works are rendered incomprehensible without a proper understanding (which does not necessarily mean embracing) of the Marxist conception of class and class antagonism. The fact that these are either misunderstood or absent impoverishes not only the "left-leaning" part of Polish literary studies (whatever one may understand by that), but Polish literary studies in general. Ignorance of basic terms of the Marxist tradition renders reading works like *The Political Unconscious* by Fredric Jameson⁷ pointless. In turn, ignorance of concepts such as the political unconscious makes the vast resources of western literary studies inaccessible to us, including some of their most exciting new fields – even those that more orthodox Marxists may disap-

⁶ Raymond Williams, *Marxizm i literatura* [Marxism and literature], translated into Polish by Antoni Chojnacki, Edward Kasperski (Warszawa: PWN, 1989).

⁷ Fredric Jameson, *The Political Unconscious* (London: Methuen, 1981).

prove of. Without understanding what class is, it is impossible to capture the Marxist category of alienation – and its criticism within the so-called “new materialisms”⁸. The erasure of class can further limit our access to important historical works of Polish literary criticism as well: from the early writings of Stanisław Brzozowski, to Ignacy Fik, to various debates initiated by the journal “Kuźnica”, and more.

Naturally, a metacritical analysis of a notion that no longer exists requires a clear delimitation, and a careful narrowing down, of the possible source material. It is unsurprising that we will not find references to class struggle in short book reviews in “Polityka” [Politics], or in the foreword to an anthology of explicitly right-wing poetry. The absence of such references in the critical-literary discourse of the liberal center or conservative right is somewhat obvious, a given – and as such it should not be seen as a symptom of some broader phenomenon or historical shift.

My considerations are thus limited to one tradition of leftist literary criticism, associated mostly with names such as Maria Janion, Kinga Dunin and Igor Stokfiszewski. Alongside Przemysław Czapliński (whose works, due to their vastness and theoretical variety, requires a separate analysis) they laid the programmatic foundations for the literary criticism of the “Krytyka Polityczna” [Political criticism] circle (the influence was direct in the case of Dunin and Stokfiszewski). It was (as we shall see) openly non-Marxist criticism in terms of its methodological or political assumptions, based primarily on politics of anti-discrimination and new social theories which stemmed from western liberalism (e.g. Rorty), rather than on elements of socialist tradition.

However, it was this circle that at the turn of the century defined the default meaning of “the left” in Polish literary criticism – “leftist criticism” referred to (at least in the modern rather than historical context) the ideas more or less accurately associated with “Krytyka Polityczna”; this seemed to be the case especially with those critics who saw themselves as non-leftist. This led to interesting reevaluations and various thought-provoking – not to say: confusing – metacritical analyses. For example, a paper by Magdalena Hoły-Łuczaj *Czy “zwrot polityczny” to “zwrot marksistowski”? Projekt “Krytyki Politycznej” a marksistowska tradycja literaturoznawcza*⁹ [Is “the political turn” a “Marxist turn”? “Krytyka Polityczna’s” project and Marxist literary studies tradition], published in a specialist, academic journal, should be read today as a surprising testament of the period. Hoły-Łuczaj argues that on closer inspection the works of literary criticism associated with “Krytyka Polityczna” reveal their Marxist provenance, although it is never openly admitted. At the same time, she understands Marxism very broadly – and in such a way that those who identify with the historical-materialist tradition would not necessarily subscribe to her understanding of the term. The issue with Hoły-Łuczaj’s definitions becomes clear as soon as she introduces the notion of the “political turn”:

⁸ See e.g. Jason Edwards, “The Materialism of Historical Materialism”, in: *New Materialisms*, edited by Diana Coole, Samantha Frost (Durham–London: Duke University Press, 2010).

⁹ Magdalena Hoły-Łuczaj, “Czy «zwrot polityczny» to «zwrot marksistowski»? Projekt «Krytyki Politycznej» a marksistowska tradycja literaturoznawcza”, *Literaturoznawstwo* 6-7 (2012-2013).

Following the political turn, literature and literary criticism are supposed to focus not on the analysis of “experiences”, emotions and fantasies of individuals, but orient themselves towards the supra-individual sphere, a way of thinking, and as a result – understanding ourselves better. Hence from the onset the political turn takes a stance which is almost identical to Marxist anthropology¹⁰.

In other words, what is Marxist about the “political turn”, is the general turn towards politics (as a “supra-individual sphere”); it is easy to notice that in this situation any “political turn” has to be Marxist simply by definition. Moreover, “engagement” as such is also Marxist by definition:

Thus the political turn “took place via art, which again started to show alternative codices of values and started to participate in the shaping [highlight by MHŁ] a new map of the individual and universal”. This statement directs us towards the leading assumption of “Krytyka Polityczna’s” project, according to which engagement – well-known to us from the Marxist paradigm – constitutes the central issue in the discussion about literature.¹¹

...and so is the idea of conflict as a foundation of politics:

The idea of conflict as “the only social constant” is another assumption shared by “Krytyka Polityczna” and the Marxist paradigm¹².

Obviously, a gradual yet drastic loosening and expansion of the understanding of “Marxism” is taking place here. This definitional slippery slope – on which Hoły-Łuczaj steps, assuming that Marxism is some sort of sensitivity, or a way of adding value to certain “categories” rather than a specific academic orientation, method, or historical theory - leads her to considering “reality” as an inherently Marxist term:

The demand for literature to orient itself towards reality seems to be among top reasons for which “Krytyka Polityczna’s” project can be considered convergent with the Marxist paradigm. The expectations of this environment regarding modern literature focus on the relationship with reality, i.e. the need to refer to it, to notice the ideological discourses governing it, and critical responses to them. The realism proposed by “Krytyka Polityczna” is basically the same as one of the major categories of Marxist literary studies¹³.

Although many Marxists would likely agree with Hoły-Łuczaj’s acknowledgement of reality’s inherent leftist bias, she herself focuses on identifying all categories which potentially might connect “Krytyka Polityczna” with Marxism, rather than on verifying whether there is actually any meaningful connection. After all, realism - although indeed important for Marxists - has been claimed as their own by many political and academic orientations.

However, the point here is not to complain about the methodological hodge-podge in Hoły-Łuczaj’s paper, where even a meeting between Sławomir Sierakowski and Bertolt Brecht is pos-

¹⁰Hoły-Łuczaj, 18.

¹¹Hoły-Łuczaj, 18.

¹²Hoły-Łuczaj, 19.

¹³Hoły-Łuczaj, 21.

sible under the umbrella of “heterodox Marxism”¹⁴. Rather, that paper seems to be a telling testament of the epoch. Published in 2013, it stemmed from a moment when the “political turn” – now made tangible by Stokfiszewski’s book of the same title, as well as a guide to engaged literature by “Krytyka Polityczna”¹⁵ – presented itself as a major, default form of the left-leaning literary criticism in Poland, virtually unchallenged in terms of visibility, systemic character, and institutional support. It would seem that in a post-socialist state such a status must have given at least a *suspicion* of Marxist provenance of the whole enterprise, its hidden or implicitly (and not necessarily overt even to authors themselves) communist character. Hoły-Łuczaj’s paper was thus an attempt at verifying those suspicions, burdened mostly not even by bias, but by her poor knowledge of the Marxist tradition. From the perspective of our discussion, what is significant is precisely the fact that Hoły-Łuczaj *fails* – what her paper proves (against her original intention) is that classifying the new, critical-literary left from the turn of the century as “Marxist” requires an absurd extension of the definition. If the connection between the two traditions is based on such general categories as “orientation towards reality”, then it is clear there is no actual convergence of intuition, method, or interpretation.

Hoły-Łuczaj is so determined to prove that there are connections between Marxism and the “political turn”, that ultimately she does not even draw conclusions from her own, correct observation regarding the place of the category of class in texts by leftist critics:

However, for “Krytyka Polityczna”, “classes” in their strict – Marxist – meaning are not the subject of the conflict. The representatives of “Krytyka Polityczna” refer to conflicts between different social groups, whose identities are defined by rather than economic factors. In this sense, “Krytyka Polityczna” takes a typically post-Marxist position¹⁶.

It is worth noting that Hoły-Łuczaj’s reconstruction of the Marxist understanding of “class”¹⁷ is erroneous, and later in her paper she openly admits that she is not interested in the differentiation (previously introduced by herself) between post-Marxism, neo-Marxism, and Marxism as such; nonetheless, she correctly identifies the key characteristic of the critical-literary project of “Krytyka Polityczna”: its rejection of the category of class (or at least depriving it of its central, analytical function that it has in Marxism).

Perhaps treating Hoły-Łuczaj’s text as symptomatic of a broader phenomenon – which one could as a forceful “extension” of leftist criticism from the turn of the century so that it encompasses Marxist traditions – would be unjustifiable if her ideas were not shared by so many people, as evidenced by the reactions to Stokfiszewski’s famous polemics. And it is not just a case of the “ArtPapier” reviewer, who established Stokfiszewski’s alleged Marxism *exclusively* on

¹⁴Hoły-Łuczaj, 21.

¹⁵See Igor Stokfiszewski, *Zwrot polityczny* [Political turn] (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2009); *Polityka literatury. Przewodnik Krytyki Politycznej* [Politics of literature. A guide by Krytyka Polityczna], edited by K. Dunin et al. (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2009).

¹⁶Hoły-Łuczaj, 19.

¹⁷She derives social difference from “the way of dividing profits”, and class antagonism – not from exploitation, but from abstract “inequality” and the fact that “the privileged class is trying to uphold it” (Hoły-Łuczaj, 13); in general, Hoły-Łuczaj proposes a rather typical, liberal – and erroneous – reading of Marxist class theory.

the basis of his general appreciation of the social role of conflict¹⁸; Karol Maliszewski, an influential critic of modern poetry wrote, unironically compared Stokfiszewski to György Lukács:

I do not claim that poetry does not benefit from immersion in earthly life and its capricious shapes; it stems from earthly life, striving towards eternity. But without exaggerating, without turning a poem into a journalistic commentary, put together for the sake of socially-oriented critics. Prose might be content with that, but for poetry it is just a basic level. The realism of small things, topography, experience, or a social characteristic (according to individual wishes, these can be politically engaged, and not necessarily in Broniewski's style) serve as a stepping stone, they create a transfer space, among many other – also metaphysical. I do not understand why this young critic only cares about the first level, limited to producing political postcards. Is this a return to Lukács, or maybe socialist realism à rebours (capitalist realism)? How can one talk to poets, while suggesting a selection of topics for them to use?¹⁹

A bit earlier Maliszewski also mentions that in new poetry “what escapes qualifications, especially Marxist ones, is the most alluring” – suggesting that Stokfiszewski sides with those “qualifications”. Realism and a certain authoritative attitude, which Maliszewski associates with the figure of a people's commissar, are supposed to form a bridge between Stokfiszewski and Marxism. This loose approach to definitions allows Maliszewski to identify Stokfiszewski's perspective as “mercantile and media-oriented” – apparently there is no contradiction between Marxism, reduced now to general demand for realism and a certain stylistic manner, and free market “mercantilism”. Maliszewski's and Hoły-Łuczaj's generalizations thus prove the same thing: there is no link between Marxism and the “political turn” which would go beyond style or rhetoric.

Joanna Orska's paper, *O «lewicowej» strategii współczesnej krytyki literackiej wobec wolnego rynku mediów*²⁰ [On the “leftist” strategy of contemporary literary criticism regarding the free market of media] offers a far more interesting and detailed picture of the relationship between these two. Although Orska identifies different representatives of the “leftist strategy” than Hoły-Łuczaj (Orska's list includes Przemysław Czapliński and Agata Bielik-Robson; today the latter distances herself from the left, but in 2007, when Orska's paper was published, she was associated with “Krytyka Polityczna” – whereas Kinga Dunin is treated as opposed to them due to her criticism of the “dominating media discourse”), she nonetheless ultimately associates the “left” literary criticism with the same, general program approach – simple realism, the need to impact reality, explicit engagement, etc. The difference between Orska and Hoły-Łuczaj or Maliszewski lies in Orska's nuanced insight – by decomposing the “leftist strategy” into prime factors: focus on the political effectiveness of literature, attachment to political correctness, populist rhetoric, romantic egalitarianism – but also (and crucially) in the fact that Orska aptly highlights the differences between the new left and the Marxist tradition, rather than blurs it. All this is not explicit in her article – Marx appears here only once – but her observations are based on Theodor Adorno's writings on the cultural industry, the devastating effect of the logic

¹⁸Ryszard Knapek, “Ustanowienie uniwersalizmu” [Establishment of universalism], *ArtPapier* 5 (2010), <http://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=102&artykul=2370>.

¹⁹Karol Maliszewski, “Czkawka po Lukácsu” [An aftertaste after Lukács], *Tygodnik Powszechny*, 13.03.2007 [online version].

²⁰Joanna Orska, “O «lewicowej» strategii współczesnej krytyki literackiej wobec wolnego rynku mediów”, in: *Dyskursy krytyczne u progu XXI wieku* [Political discourses of early 21st century], edited by Dorota Kozicka, Tomasz Cieślak-Sokołowski (Kraków: Universitas 2007).

of the market on art, and the resulting alienation. The general tone of the paper is clear: it is not so much an attack on the left from the non-left, as it is a critique of a certain type of romantic left - its fascination with the market, its obsession (disguised as populism) with simplicity and accessibility – using selected tools borrowed from western Marxism.

Orska consciously and consistently proves what Hoły-Łuczaj and Maliszewski proved unintentionally with their own *i n c o n s i s t e n c y*: the critical-literary left from the early 21st century, the “political turn” left, had little to do with any diagnoses or tools characteristic of historical materialism.

It is difficult to examine a non-existing notion based on the interpretations of texts in which it could appear, even though it does not. Ultimately the fact that the category of class appears in such program works as *Czytając Polskę* [Reading Poland] only occasionally, next to considerations about the language of Stalinism²¹, is in itself an interesting observation – but it is hard to clearly see what its implications are. Perhaps we can draw more conclusions from the fact that in *Zwrot polityczny* class – apart from several references to the lifestyle of the “middle class” – appears exclusively in a longer quote from Nancy Fraser, where the aim is to draw analogies between anti-discriminatory social struggles of sexual minorities, and class struggle²². However, even this observation is limited: we can see that Stokfiszewski requires the notion of class first and foremost in order to describe the mechanisms of identity/cultural exclusion, whereas Dunin – in order to clarify the difference between the public discourse in Poland during the socialist period and post-1989; however, this does not explain why class seems to serve these purposes *e x c l u s i v e l y*.

Thus, what seems more productive is to turn towards texts that outline general foundations of their authors’ worldview, explaining how they understand such makeshift totalities as culture or society; program articles which lay down a general, theoretical *b a c k g r o u n d* of the actual critical-literary work, and reveal a general worldview of a critic – as well as reasons behind perceiving the category of class as unnecessary or peripheral for considering those totalities.

In early the 1990s Maria Janion wrote about the relationship between economy and culture:

Ideas rule the world, and democracy needs the richness and greatness of ideas. The intelligentsia elites will thus serve the ideological role even more than before, they will work on creating a market of ideas. However, we must not forget that ideas must refer to economy. The wheels of the mechanics of economy can spin and function only when they are supported by some culture, by its style. If a given culture rejects them – they stop working, or they malfunction²³.

Present-day readers won’t find anything particularly controversial here. It is an obviously and openly idealistic vision, and the mention of “a market of ideas” may seem somewhat embarrassing

²¹Kinga Dunin, *Czytając Polskę*, Warszawa: WAB 2004 [epub; chapter “PRL. W szponach systemu” [PRL. In the claws of the system].

²²Stokfiszewski, *Zwrot polityczny* [epub; subchapter 2. in chapter “Inne rytuały” [Other rituals].

²³Maria Janion, “Szanse kultur alternatywnych” [Chances of alternative cultures], *Res Publica* 3 (1991): 108.

today, but Janion starts from an attempt at reasonably balancing the relationship between culture and economy – in such a way as to make them mutually supportive, creating feedback. However, her conclusions are far from obvious:

If this is how we present this problem – economy taking root in culture, the two forced to cooperate, then we need to rethink the extent to which Polish culture – symbolic-romantic – can accept free market. If this is impossible, then we also need to rethink where a conflict between this culture and free market may lead us, and whether it would not result in social disintegration and economic inconsistency. We need to consider whether this conflict is inevitable, or whether we should simply come up with a concept of culture which would meet the economic challenge better, which would be something – I don't know – supportive of the new economics²⁴.

The feedback suggestion disappears: we should invent the new Polish culture in such a way as to support the new Polish “economics”. Specifically – free market economics, which to Janion seems to be something obvious and given. The only significant antagonism appears between “economics” and culture – but we do not get any suggestion of fundamental conflicts (e.g. class culture) within cultural, social etc. life.

This shift or harmonisation is not involuntary however, it has a specific aim – designation of a new dedicated space for romanticism and those who study it, or, more generally, cultural studies as such, culture activists, and social movements in general. This space becomes known as “alternative cultures”:

We also need to think about what Marcin Król wrote about in “Res Publica” – the middle class culture. Practicing the so-called tragic irony does not benefit the creation and development of the middle class. This is not to say that this irony, after its historical functioning stops, cannot become an aesthetic value for the middle class. [...] Perhaps there is even some chance for the romantic culture to become one of alternative cultures. [...] The chance of romanticism as an alternative culture can lie in the fact that it contains unusually rich existential issues²⁵.

Thus we are encouraged to give up on the economy – which has a given, obvious, unambiguous form – and maintain a culture – which also needs to be constructed around one, consistent “idea”, defined (if we want to avoid social disintegration) by the “new economics” – only in order to find an area in which the more profound truth of the romantic culture (or any other alternative culture) could directly impact the mentality or ethos of the new, crucial class. On the one hand, in *Szanse kultur alternatywnych* we can find a mood of resignation, characteristic of Janion's 1990s texts²⁶; Janion seems to have given up on the possibility of a deeper political change. On the other hand, her surrender is supposed to secure for culture as a field a particular kind of autonomy – one that would provide culture with political relevance. This relevance would supposedly stem not from the participation of cultural critics and activists in the fundamental conflicts of the new, capitalist reality, but from their ability to resist “economics” as such.

²⁴Janion, “Szanse kultur alternatywnych”, 109.

²⁵Janion, “Szanse kultur alternatywnych”, 109.

²⁶See e.g. Maria Janion, *Czy będziesz wiedział, co przeżyłeś?* [Will you know what you have lived through?] (Warszawa: Sic!, 1996).

It would seem that this observation says a lot about how the possibility of escaping from politics in the new, free-market reality was perceived in 1990s: Janion quite evidently does not believe in the general possibility of depoliticizing romantic culture; she does understand that being apolitical is a political choice, but she seems to distinguish two separate levels of political action: the level of “economics” (about which nothing can be directly done), and the level of “alternative culture”, at which admittedly nothing can be done directly, but which is nonetheless very political, as it shapes not only the broadly understood “values”, but also whole “new” classes. We would thus be seeing not the unconditional surrender on behalf of the left, but rather a tactical retreat and an intentional change of front.

However, this change of front entails a profound shift in what one might call the foundations of the political imaginarium (in fact, that shift was foreshadowed in Janion’s earlier texts). The market of ideas, on which alternative and non-alternative cultures will be competing, requires a new, market-based subject – the mythical “middle class” which transcends the previous class oppositions. The class conflict thus disappears completely, replaced with the idea of natural social stratification. Another conflict from Janion’s vision which could potentially be problematized in terms of dialectic contradictions – one between economy and culture – is meanwhile reduced to a technicality. As far as adjusting culture to the “new economics” efficiently goes, technocrats (i.e. people able to recognize the essence of the new economics and design a new culture for it) on both sides should be entrusted with key roles. What is left? A vision based on a contradiction between the center and the periphery, between culture and alternative cultures. While in a capitalist conflict between classes exploitation (extraction of surplus value from labour) and strike (refusal to work which makes the said extraction impossible) are two basic, characteristic forms of violence, in a world based on a conflict between center and periphery exclusion is a key issue. Exploitation assumes the existence of classes (the dominating class exploits the working class), exclusion assumes the existence of identity (not every identity has the right to be truly, fully oneself, to be seen and heard). Classes can obviously coexist with identities, mechanisms of exploitation exist next to mechanisms of exclusion – however, they are driven by different logics. In simple terms, accepting the primacy of class antagonism over mechanisms of identity exclusion distinguishes the Marxist perspective from the liberal-progressive one.

Curiously, when in a 2009 interview for “Gazeta Wyborcza” [Election gazette] Janion discussed the influential series “Transgresje” [Transgressions] which she edited in 1970s and 1980s, she commented on this exact issue:

We wanted the understanding humanities to use social categories, including class or gender, although perhaps class was not such an important category in “Transgressions”. The category of the excluded, also due to social reasons, was more important there²⁷.

Of course, Janion was not the only person responsible for the shift towards the center-periphery opposition as a basis of literary scholars’ political imagination; however, it seems that her role may have been quite significant. In any case, over the next decade or so this opposition was

²⁷“Studenci to nie jest niższy personel. Z Marią Janion rozmawiają Kazimiera Szczuka i Sławomir Sierakowski” [Students are not lower-level staff. An interview with Maria Janion by Kazimiera Szczuka and Sławomir Sierakowski], *Gazeta Wyborcza* 226 (2009): 20-21.

to dominate the vision of the world of many important literary critics, especially on the left – this is how Czapliński conceptualized reality in *Powrót centrali*²⁸ [The return of the central], this is what Dunin did in *Czytając Polskę* and in her earlier *Karoca z dyni*²⁹ [Pumpkin carriage], outlining her concept of the “Dominant Discourse” (abbreviated as DyDo) or “Dominant Media Discourse” (DDM). The latter was aptly criticized by Krzysztof Uniłowski³⁰, who pointed out that DDM conceals more than it reveals: who creates the dominating discourse? On whose behalf and for whose benefit? How is it upheld, and by whom? We do not know; today we could suggest that due to how the problem is presented, in fact we c a n n o t k n o w, for in a vision of the world based on the center-periphery opposition, the center itself seems to be given and uniform, just like in Janion’s works. It becomes an almost metaphysical force (Dunin literally personifies it as a “prince”³¹), whose impact is equally menacing and n a t u r a l; DyDo does what he does not for anyone’s benefit, but because it lies in his nature. All niches and margins, in fact anyone affected by censorship and exclusion; anyone who would prefer varied, innovative, dynamic culture; anyone who dislikes the “dominating media” message, would be DyDo’s opponent. Presenting this issue in such a way does not leave any room for class antagonism – this is a vision of the world based on collective resistance against one, abstract “power” for whom censorship is not a tool for gaining some material interest – this power is defined by censorship.

In *Karoca z dyni* the part where Dunin develops the concept of “prince DyDo” is preceded by a less known, but perhaps more telling chapter, in which she approvingly comments on *The Future of Capitalism* by Lester Thurow³² and *The Global Trap* by Hans-Peter Martin and Harald Schumann³³. Dunin, clearly fascinated, borrows a vision of society from the latter; in that vision only 20% of the working-age population is enough to sustain global economy, which renders the remaining 80% redundant. Why is this vision not completely apocalyptic, why does it not assume the extermination of the redundant population? According to Dunin, because capital requires consumers – which is why the redundant should be given some money for expenditures.

According Dunin it is access to consumers rather than to workforce that constitutes the basic condition for sustaining the capitalist economy. The entirety of politics is thus about redistribution – such a way of dividing value produced by the small, undefined group of the “productive” so as nobody lives in poverty, and the world does not fall into resentment and fascism. Access to some abstract machine which generates wealth – and e x c l u s i o n from participating in that wealth rather than e x p l o i t a t i o n of those who produce it - is the key political issue here. Of course, Dunin is mostly interested in the exclusion of women, but not only women – for example, she derives an abstract concept of “global exclusion” from the “logic of capitalism”.

²⁸Przemysław Czapliński, *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości* [The return of the central. Literature in a new reality] (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2007).

²⁹Dunin, *Czytając Polskę*; Kinga Dunin, *Karoca z dyni* (Warszawa: Sic!, 2000).

³⁰Krzysztof Uniłowski, “Chcieliśmy rynku...” [We wanted a market...], *Teksty Drugie* 1/2 (2002).

³¹Kinga Dunin, “Kopciuszek, księżę DyDo i wolność” [Cinderella, prince DyDo and freedom], in Dunin: *Karoca z dyni*.

³²Lester Thurow, *Przyszłość kapitalizmu. Jak dzisiejsze siły ekonomiczne kształtują świat jutra* [The Future of Capitalism: How Today’s Economic Forces Shape Tomorrow’s World], translated into Polish by Lech Czyżewski (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999).

³³Hans-Peter Martin, Harald Schumann, *Pułapka globalizacji. Atak na demokrację i dobrobyt* [The Global Trap: Globalization and the Assault on Prosperity and Democracy], translated into Polish by Marek Zybura (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999).

However, nowhere can we find workers treated as workers; the world consists of consumers and “voices” struggling to be heard. Value and wealth result from abstract operations of a unified, anthropomorphic “center” rather than from the labour of one class or another.

It is thus not surprising that Dunin looks favorably upon soft eurocrats such as Hans-Peter Martin and Harald Schumann. Edward Palmer Thompson, a major socialist eurosceptic wrote that the common European market is a huge stomach for the bourgeoisie: although it has room for different divisions, regulations, interventions, only one process takes place in it: consumption, digestion³⁴. Dunin, similarly to Schumann, cares about equal access to this digestion.

At the same time Dunin goes one step further than Janion in her acceptance of capitalism as the only possible mode of production; in early 1990’s texts by Janion capitalism is presented as a fact against which it is pointless to argue (if only for tactical reasons), whereas Dunin generalizes capitalism to a broadly understood “dictate of economy”. Thus, capitalism is where people think about economy either exclusively or too much, for the laws of economy are the laws of capitalism. In other words, capitalist ideology is not “a certain way of thinking about economy”, but rather “a certain way of thinking: about economy”. What can balance it? First and foremost, focusing on values of groups or discourses which have been historically excluded from the market. This is where Dunin discovers a role for new literature and its criticism.

Dunin actually puts forward the same vision of the world as Janion, but in a militant or radicalized version. At its basis there is the opposition of economy and culture – capitalism and values – which is potentially dialectic, but deprived of a dialectic character by the assumption that the laws of capitalism are the same as the laws of economy in general, and thus remain fundamentally unchangeable. Dunin, unlike Janion, does not argue for aligning values with the market, to the contrary – she emphasises the conflict between them. The center-periphery is another opposition, this time non-dialectic in principle – minority discourses, marginalized or excluded, struggle for access to the “center”. Similarly to Janion, here this struggle is in fact purely symbolic or cultural in the sense that production in capitalism is supposed to take place in the mythical, inaccessible center (the “productive” 20%), with just the redistribution of its fruits as the stake. However, while in Janion’s vision “alternative cultures” are supposed to compete for the mentality of the newly formed middle class on the “market of ideas”, Dunin does not really believe in that market; she does not design space for minorities, she calls for it and expects them to demand their own visibility – not based on their own market “attractiveness”, but on non-economic, basically ethical legitimation. To put it simply: women’s voices should be heard better not because it is important for the well-being of the middle class, but because it is just.

Stokfiszewski elaborates on this in *Pragmatyczna krytyka kultury*³⁵ [Pragmatic criticism of culture], which may be seen as a kind of theoretical or philosophical background for his slightly later, better known polemics about the state of new poetry³⁶. Dunin constitutes the most

³⁴“E.P. Thompson on Europe, from 1975”, <https://kmflett.wordpress.com/2019/09/09/e-p-thompson-on-europe-from-1975/>.

³⁵Igor Stokfiszewski, “Pragmatyczna krytyka kultury” [Pragmatic criticism of culture], *Ha!art* 21 (2005).

³⁶Igor Stokfiszewski, “Poezja uników” [Poetry of dodges], *Gazeta Wyborcza* 33 (2007); Igor Stokfiszewski, “Poezja a demokracja” [Poetry versus democracy], *Tygodnik Powszechny* 10 (2007).

important point of reference for Stokfiszewski. The left's escape from economy to culture here is an "obvious", default tactic, justified with western theories:

It is rather obvious that for the left the emphasis has shifted from economy to culture, which can be summarized with Nancy Fraser's "redistribution or recognition" dilemma. A large group of leftist intellectualists (including Fraser) believes that cultural acceptance of communities functioning outside the margin of the dominating consensus will find recognition also in matters of economy as soon as equal members will enter that margin³⁷.

The choice is thus clear – recognition followed by redistribution; economic transformation fuelled by the power of minority identities rather than the working-class majority. In Janion "culture" was supposed to adjust to "economics" due to various necessities of the Polish "transition to democracy" (mediating its social influence in the formation of a new class); in Dunin social justice required cultural voices of the excluded to resist the "dictate" of economy; and Stokfiszewski develops the same intuition even further (perhaps even somewhat dialectally?): the goal is not simple adjustment or simple resistance, the goal is to fight for recognition which would then lead to redistribution.

Also, institutions which belong to the center-periphery opposition are transformed. In Stokfiszewski's program article exclusion of identities and marginal cultural voices is the basic problem – just like in Janion's and Dunin's texts; however, here we are dealing with a certain reduction, elimination of mediation – it is the very idea of majority, the very majority thinking that is responsible for the constant exclusion rather than some mythical "central" (like prince DyDo):

Triumphant return of the "truth". This is probably the most adequate way of defining what our culture has been struggling with for the past few years, and what results from the need to define identity and community. In this case, "truth" is nothing else than ideology. Ideology of the cultural majority, which in the name of stabilization and good mood forces it as the "truth" upon minority, which would also like to build a community, but on different fundamentals³⁸.

Such a presentation of the problem excludes the category of class even more directly than Janion and Dunin did it. Stokfiszewski openly rejects the possibility to imagine a universal class, which is just as significant in the Marxist concept of class as its very relational and antagonistic nature. Universal subjects either do not exist at all, or – what is perhaps closer to what Stokfiszewski believes in – these are all minority subjects in principle – for every inclusion of the excluded benefits the whole community. Either way, without the possibility of a universal class the vision of class antagonism as historically progressive is obviously impossible. In order to strive towards social progress, a given class needs to function as an excluded, minority identity rather than the working, exploited majority, whose interest is in principle aligned with the interest of the whole community.

³⁷Stokfiszewski, "Pragmatyczna krytyka kultury", 22.

³⁸Stokfiszewski, "Pragmatyczna krytyka kultury", 19.

If the demands put forward by Dunin in *Karoca z dyni* constitute (in a way) a radicalized version of Janion's ideas from *Szane kultur alternatywnych*, Stokfiszewski's *Pragmatyczna krytyka kultury* would be – so to say – a more self-conscious version of the same theses. For example, it seems that Stokfiszewski understands that capitalism is not a natural, trans-historical necessity – he just assumes that leftist politics is more effective at level of culture (he even assumes that his strategy of “recognition before redistribution” may not work, so he proposes that we should act as if it works, and if it does not, we should revisit it in a few years). Stokfiszewski also understands that different abstract figures of a “central” are not functional in the long term – he thus openly states that the problem lies in the very notions of “majority” or “truth”. Nonetheless his general vision is the same as Janion's or Dunin's: it is no use questioning economic “laws” ruling the world, it is better – easier – to handle culture; in this area the left is supposed to fight for minorities which demand to be part of some broader community, and when they become included – they generally benefit said community as well. In this strategy, there is room for new literature and a job for engaged criticism. The assumption that class struggle has to give way to cultural recognition is thus ultimately not an autonomous, theoretical demand resulting from e.g., reading Fraser's texts, but a natural consequence of Stokfiszewski's strive towards clarifying intuitions which are already present in a certain critical-literary tradition to which he belongs.

In Stokfiszewski, a certain tradition of “leftist” criticism thus finds a moment of self-awareness, self-reflection; it is forced to play open cards with itself and with us. We do not necessarily need to assume that this moment exhausts that line. However, one could suggest that Stokfiszewski brought an end to a grace period of sorts; a version of nominally engaged and leftist literary criticism in which the world consists of identities rather than classes on a basic level, has been led to its natural consequences; and Stokfiszewski explicitly articulates the difference between the two approaches – in this sense he creates space for disagreement, dispute, or a possible invention of a different leftist “strategy”. This would explain why it was only when the discussion about *Zwrot polityczny* quieted down, that – especially in poetry criticism – did voices demanding (more or less explicitly) the return to class emerge³⁹.

translated by Paulina Zagórska

³⁹ See e.g. Zuzanna Sala, “O tym jak szlachcic rabację wywołał” [On how a nobleman started a slaughter], <https://www.praktykateoretyczna.pl/artykuly/o-tym-jak-szlachcic-rabacje-wywolal/>; Zuzanna Sala, “Eternit i wiśnie, czyli o zadupiach w poezji polskiej” [Asbestos and cherries, i.e. on the backwoods of Polish poetry], *Czas Kultury. Dwutygodnik 2* (2021), <https://czaskultury.pl/artikul/eternit-i-wisnie-czyli-o-zadupiach-w-poezji-polskiej/>; Paweł Kaczmarski, “Trzy opowieści o awansie klasowym” [Three stories about social advancement], *Mały Format 6* (2019), <http://malyformat.com/2019/06/opowiesci-o-awansie-klasowym/>; Łukasz Żurek, “Drugi modernizm” [Second modernism], *Dwutygodnik 2* (2018), <https://www.dwutygodnik.com/artikul/7643-drugi-modernizm.html>; Jakub Skurtys, “Bywa rewolucyjna. Podsumowanie roku 2019 w poezji” [It is sometimes revolutionary. A summary of 2019 in poetry], *Mały Format 12* (2019), <http://malyformat.com/2020/02/bywa-rewolucyjna-podsumowanie-roku-2019-poezji/>.

References

- Czapliński, Przemysław. *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości* [The return of the central. Literature in the new reality]. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2007.
- Dunin, Kinga. *Czytając Polskę* [Reading Poland]. Warszawa: WAB, 2004.
- – –. *Karoca z dyni* [Pumpkin carriage]. Warszawa: Sic!, 2000.
- “E.P. Thompson on Europe, from 1975”. <https://kmflett.wordpress.com/2019/09/09/e-p-thompson-on-europe-from-1975/>.
- Edwards, Jason. “The Materialism of Historical Materialism”. In: *New Materialisms*, edited by Diana Coole, Samantha Frost. Durham-London: Duke University Press, 2010.
- Hoły-Łuczaj, Magdalena. “Czy «zwrot polityczny» to «zwrot marksistowski»? Projekt «Krytyki Politycznej» a marksistowska tradycja literaturoznawcza” [Is “the political turn” a “Marxist turn”? A project by “Krytyka Polityczna” and Marxist literary studies tradition]. *Literaturoznawstwo* 6-7 (2012-2013): 11–26.
- Jameson, Fredric. *The Political Unconscious*. London: Methuen, 1981.
- Janicka, Katarzyna, Kazimierz Słomczyński. “Struktura społeczna w Polsce: klasowy wymiar nierówności” [Polish social structure: class dimension of inequalities]. *Przegląd Socjologiczny* 63 (2014): 55–72 .
- Janion, Maria. “Szanse kultur alternatywnych” [Chances of alternative cultures]. *Res Publica* 3 (1991): 107–110.
- – –. *Czy będziesz wiedział, co przeżyłeś?* [Will you know what you have lived through?], Warszawa: Sic!, 1996.
- Kaczmarski, Paweł, Marta Koronkiewicz. “Literatura ludowa jako projekt” [Folk literature as a project]. *Mały Format* 7-9 (2021). <http://malyformat.com/2021/10/literatura-ludowa/>.
- Kaczmarski, Paweł. “Trzy opowieści o awansie klasowym” [Three stories about social advancement]. *Mały Format* 6 (2019). <http://malyformat.com/2019/06/opowiesci-o-awansie-klasowym/>.
- Knapek, Ryszard. “Ustanowienie uniwersalizmu” [Establishment of universalism]. *ArtPapier* 5 (2010). <http://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=102&artykul=2370>.
- Maliszewski, Karol. “Czkawka po Lukácsu” [An aftertaste after Lukács]. *Tygodnik Powszechny*, 13.03.2007.
- Martin, Hans-Peter, Harald Schumann. *Pułapka globalizacji. Atak na demokrację i dobrobyt* [The Global Trap: Globalization and the Assault on Prosperity and Democracy]. Translated into Polish by Marek Zybura. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999.
- Meiksins Wood, Ellen. *The Retreat from Class*. London-New York: Verso, 1986.
- Michaels, Walter Benn. *Kształt znaczącego* [The Shape of the Signifier]. Translated into Polish by Jan Burzyński. Kraków: Ha!art, 2006.
- Mitchell, Bill, Thomas Fazi. *Reclaiming the State*. London: Pluto Press, 2017.
- Orska, Joanna. “O «lewicowej» strategii współczesnej krytyki literackiej wobec wolnego rynku mediów” [On the “leftist” strategy of contemporary literary criticism regarding the free market of media]. In: *Dyskursy krytyczne u progu XXI wieku* [Political discourses of early 21st century], edited by Dorota Kozicka, Tomasz Cieślak-Sokołowski, 219-234. Kraków: Universitas, 2007.
- Polityka literatury. Przewodnik Krytyki Politycznej* [Politics of literature. A guide by Krytyka Polityczna]. Edited by Kinga Dunin et al. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2009.
- “Rzeczpospolita klas. Z Kazimierzem M. Słomczyńskim rozmawiają Staś Chankowski, Stanisław Zakroczyński” [People’s republic of classes. An interview with M. Słomczyński by Staś Chankowski and Stanisław Zakroczyński]. *Magazyn Kontakt*, 27.01.2015, <https://magazynkontakt.pl/prof-slomczynski-rzeczpospolita-klas/>.
- Sala, Zuzanna. “Eternit i wiśnie, czyli o zadupkach w poezji polskiej” [Asbestos and cherries, i.e. on the backwoods of Polish poetry]. *Czas Kultury. Dwutygodnik* 2 (2021). <https://czaskultury.pl/artykul/eternit-i-wisnie-czyli-o-zadupkach-w-poezji-polskiej/>.

- – –. “O tym jak szlachcic rabację wywołał” [On how a nobleman started a slaughter]. <https://www.praktykateoretyczna.pl/artykuly/o-tym-jak-szlachcic-rabacje-wywolal/>.
- Skurtys, Jakub. “Bywa rewolucyjna. Podsumowanie roku 2019 w poezji” [It is sometimes revolutionary. Aa summary of 2019 in poetry]. *Mały Format* 12 (2019). <http://malyformat.com/2020/02/bywa-rewolucyjna-podsumowanie-roku-2019-poezji/>.
- Stokfiszewski, Igor. “Poezja a demokracja” [Poetry versus democracy]. *Tygodnik Powszechny* 10 (2007).
- – –. “Poezja uników” [Poetry of dodges]. *Gazeta Wyborcza* 33 (2007).
- – –. “Pragmatyczna krytyka kultury” [Pragmatic criticism of culture]. *Ha!art* 21 (2005): 19-22.
- – –. *Zwrot polityczny* [Political turn]. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2009.
- “Studenci to nie jest niższy personel. Z Marią Janion rozmawiają Kazimiera Szczuka i Sławomir Sierakowski” [Students are not lower-level staff. An interview with Maria Janion by Kazimiera Szczuka and Sławomir Sierakowski]. *Gazeta Wyborcza* 226 (2009): 20-21.
- Thurow, Lester. *Przyszłość kapitalizmu. Jak dzisiejsze siły ekonomiczne kształtują świat jutra* [The Future of Capitalism: How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World]. Translated into Polish by Lech Czyżewski. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999.
- Tittenbrun, Jacek. “Death of Class?”. *Przegląd Socjologiczny* 2 (2014): 35–53.
- Wiñowski, Krzysztof. “Chcieliśmy rynku...” [We wanted a market...]. *Teksty Drugie* 1/2 (2002): 259–268.
- Williams, Raymond. *Marksizm i literatura* [Marxism and literature]. Translated into Polish by Antoni Chojnacki, Edward Kasperski. Warszawa: PWN, 1989.
- Żuk, Piotr. “O aktualności pojęcia «klasa społeczna» w społeczeństwie i analizach, socjologicznych” [On the timeliness of the notion of a «social class» in society and sociological analyses]. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 3 (2008): 165–184.
- Żurek, Łukasz. “Drugi modernizm” [Second modernism], *Dwutygodnik* 2 (2018). <https://www.dwutygodnik.com/artukul/7643-drugi-modernizm.html>.

KEYWORDS

Marxism

class

ABSTRACT:

The paper identifies (selected) reasons and strategies of removing the notion of class from Polish critical-literary discourse after 1989, especially a certain tradition of non-Marxist leftist criticism defined by Maria Janion, Kinga Dunin and Igor Stokfiszewski. The paper shows how a general vision of the world and politics implicitly outlined in the works of those critics excludes the possibility to meaningfully use the notion of class.

THE LEFT

political transformation

LITERARY CRITICISM

NOTE ON THE AUTHOR:

Paweł Kaczmarzski – literary scholar, PhD candidate (cultural studies) at the University of Wrocław. Editor in “Praktyka Teoretyczna” [Theoretical practice], an academic journal. Author of books *Wysoka łączliwość. Szkice o poezji współczesnej* [High collocability. Papers on modern poetry] (Wrocław 2018) and *Oporne komunikaty. Strategie znaczenia w poezji współczesnej* [Obstreperous messages. Semantic strategies in modern poetry] (Kraków–Łódź 2021). His research interests include modern poetry, metacriticism, and relationships between Marxism and literary criticism. Kontakt: pawel.j.kaczmarzski@gmail.com.

Lewica bez klasy. O pewnej linii zaangażowanej krytyki przełomu wieków*

Paweł Kaczmarek

ORCID: 0000-0002-9488-0816

*Artykuł powstał w ramach projektu badawczego „Autonomia 2.0. Nowe podejścia do autonomii we współczesnej krytyce literackiej” (nr 2021/04/N/HS2/01612) finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

Jak mówić o pojęciu, którego nie ma?

To, jak się zdaje, podstawowy problem z rozważaniami nad kategorią klasy w krytycznoliterackim dyskursie lat 90. i XXI wieku. Czytając krytykę tego okresu, również tę eksplicytnie zaangażowaną i lewicową, nie sposób nie odnieść wrażenia, że o klasach wspomina się bardzo rzadko – nawet tam, gdzie słusznie punktowane są problemy i nadużycia kapitalizmu, późnego kapitalizmu czy neoliberalizmu. Jeśli już, klasa pojawia się jako zredukowana do tożsamości, element wyliczenia – obok płci, orientacji seksualnej, religii...¹

Jednak jak to wrażenie potwierdzić – i jak stwierdzić, co z tego stanu rzeczy wynika i jak właściwie doń doszło? Z jednej strony nie mamy przecież twardych, statystycznych badań dotyczących słownika pojęć polskiej krytyki; z drugiej – samo wyjaśnienie, dlaczego dane pojęcie wyszło z użycia, przyjmuje nieuchronnie formę spekulacji: jak wytłumaczyć puste miejsce tam,

¹ Nieredukowalność klasy do rodzaju tożsamości to oczywiście istotny, często dyskutowany temat tradycji socjalistycznej/lewicowej filozofii polityki i krytyki literackiej; zob. np. Walter Benn Michaels, *Kształt znaczącego*, tłum. Jan Burzyński (Kraków: Ha!art, 2006).

gdzie mamy do czynienia z mnogością wyrazistych idiomów, opartych na zupełnie różnych nieraz wyborach stylistycznych, filozoficznych, politycznych...?

Problem z wymazywaniem klasy w różnych publicznych dyskursach Polski współczesnej jest, rzecz jasna, dobrze znany – i stanowi zarazem olbrzymi temat. W Polsce masową ucieczką od klasy można zaobserwować oczywiście w latach 90., choć jej początki należałoby zapewne datować dużo wcześniej². Można by właściwie zaryzykować i postawić tezę, że właściwie historia PRL-u jako takiego, przynajmniej od roku 1949, jest historią postępującego uciekania od pojęcia klasy bądź rozmywania jego znaczenia – w imię różnych bardziej uniwersalnych podmiotów, które dowodzić miałyby zaistnienia w Polsce społeczeństwa bezklasowego, w rzeczywistości zaś antagonizm klasowy w dużej mierze ukrywały³. Można by wręcz zasugerować, że podobny proces, w nieco zmienionych formach, stanowił jeden z fundamentalnych problemów XX-wiecznych socjalizmów w ogóle: jak pogodzić się z wciąż klasowym charakterem politycznych konfliktów w społeczeństwie od lat budującym socjalizm? Historia ucieczki od klasy w krajach kapitalistycznych mogłaby się okazać paradoksalnie dużo prostsza: nabierałaby zapewne tempa wraz z krachem konsensusu keynesowskiego na początku lat 70., wiązała ściśle z dążeniem kapitału do zniszczenia politycznej pozycji związków zawodowych i przyspieszała wraz z rosnącą popularnością thatcherowsko-reaganowskiej ideologii⁴. Nie bez znaczenia było w niej to, że na redukcję znaczenia kategorii klasy zgodziła się z czasem – za to entuzjastycznie – socjalistyczna lewica⁵.

Wspominam o tym – stawiając szereg kontrowersyjnych potencjalnie tez, które w żadnym razie nie mogą stanowić osi literaturoznawczego artykułu – po to, żeby podkreślić nieuchronne uwikłanie dalszych rozważań w szerszy historyczny kontekst. Ucieczka od klasy w dyskursie krytycznoliterackim nie jest zjawiskiem autonomicznym, a za ostateczne porzucenie kategorii klasy w krytyce odpowiadają zapewne w dużej mierze zjawiska zupełnie od niej zewnętrzne. Naciskowi ze strony szerszego, rodzimego dyskursu publicznego towarzyszyć musiał (i towarzyszy zapewne do dziś) nacisk z wnętrza pola eksperckiego, to znaczy ze strony akademii, recypującej szereg zachodnich teorii i projektów humanistycznych, które – deklarując szeroko rozumiany lewicowy radykalizm – zachęcają jednak do myślenia w kategoriach rzekomo postklasowych. Istnieją dobre powody, by założyć, że odchodzenie od kategorii klasy przez „zaangażowanych” krytyków literackich stanowiło tylko jedną z form procesu mającego miejsce w „zaangażowanej” humanistyce w ogóle.

² Na ten temat por. zwłaszcza: „Rzeczpospolita klas. Z Kazimierzem M. Słomczyńskim rozmawiają Staś Chankowski, Stanisław Zakroczyński”, *Magazyn Kontakt*, 27.01.2015, <https://magazynkontakt.pl/prof-slomczynski-rzeczpospolita-klas/>; Piotr Żuk, „O aktualności pojęcia «klasa społeczna» w społeczeństwie i analizach socjologicznych”, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 3 (2008); Jacek Tittenbrun, „Death of Class?”, *Przegląd Socjologiczny* 2 (2014); Katarzyna Janicka, Kazimierz Słomczyński, „Struktura społeczna w Polsce: klasowy wymiar nierówności”, *Przegląd Socjologiczny* 63 (2014).

³ O tym problemie pisaliśmy niedawno z Martą Koronkiewicz (Paweł Kaczmarski, Marta Koronkiewicz, „Literatura ludowa jako projekt”, *Mały Format* 7-9 (2021), <http://malyformat.com/2021/10/literatura-ludowa/>).

⁴ W tej kwestii zob. np. Bill Mitchell, Thomas Fazi, *Reclaiming the State* (London: Pluto Press, 2017).

⁵ Klasyczne omówienie tego problemu znaleźć można np. w: Ellen Meiksins Wood, *The Retreat from Class* (London–New York: Verso, 1986).

Nawet jeśli mamy jednak uznać, że lewicowi krytycy (poniżej bowiem zajmę się wybraną tradycją lewicowej krytyki literackiej) w swojej ucieczce od klasy odpowiadali tylko na zewnętrzne wobec nich i niezależne od nich naciski – internalizowali i recypowali metody owej ucieczki raczej, niż samodzielnie szkicowali jej trajektorię, nadal musieli kierować się jakąś wyobrażoną logiką nieklasowej czy postklasowej wizji świata: zaadaptować ją do własnych projektów krytycznych, uzasadnić ideowo, uspołnić ze swoimi estetycznymi diagnozami i postulatami. Poniższy artykuł stanowi próbę rekonstrukcji tej właśnie logiki – analizę struktury i implikacji pewnego krytycznoliterackiego stanowiska raczej, niż przekrojowy przegląd wszystkich czynników i procesów, które na ostateczne porzucenie kategorii klasy mogły wpłynąć.

Można by też ująć to nieco inaczej. Rodzaje refleksji metakrytycznej da się umownie i prowizorycznie podzielić na te, które w centrum stawiają rekonstrukcję historyczną – opisując rozwój jakiejś krytycznoliterackiej tendencji w czasie – oraz te, które zainteresowane są przede wszystkim analizą strukturalną: rozbierają na części pierwsze siatkę tez i założeń krytycznoliterackiego stanowiska bądź debaty, pokazując ich wzajemne uwarunkowanie, wynikanie etc. Do pewnego stopnia uzasadnione byłoby zapewne opisanie różnicy między tymi dwoma kierunkami za pomocą klasycznego strukturalistycznego rozróżnienia na porządek diachroniczny i synchroniczny; należałoby też zaznaczyć, że w praktyce oba rodzaj refleksji nieuchronnie się przenikają i naturalnie przechodzą jeden w drugi. Należałoby mówić raczej o przesunięciach akcentów niż o jakiejś fundamentalnej, metodologicznej odmienności. Niemniej różnica między dwoma podejściami – nawet jeśli wyłącznie analityczna – pozwala lepiej wyartykułować cele konkretnych metakrytycznych omówień. I tak celem poniższego artykułu jest właśnie coś na wzór analizy strukturalnej: nie tyle przekrojowe omówienie poszczególnych zdarzeń i wypowiedzi, które złożyły się na stopniowe wymazanie kategorii klasy z dyskursu krytycznoliterackiego, ile odtworzenie wyobrażonej logiki, zarządzającej postklasową wizją świata proponowaną przez wybranych krytyków i krytyczki.

Stawka całego przedsięwzięcia – próby zrozumienia, jak właściwie (i dlaczego) krytycznoliteracka lewica uciekała od klasy – jest zaś niewyłącznie, a nawet nie w pierwszej kolejności, polityczna. Karkołomne byłoby przypuszczenie, że niszowe dyskusje krytyków i krytyczek literackich w znaczącym stopniu wpływać mogą dziś na świadomość klasową tego czy innego segmentu społeczeństwa. Tymczasem konsekwencją ucieczki od klasy jest przede wszystkim zapomnienie – czy też samozawinione oduczenie się – pojęć, narzędzi i analiz, które pozwalają na zrozumienie ważnych tekstów marksistowskiego literaturoznawstwa, zarówno tych historycznych, jak i współcześnie powstających. Nie sposób nie przypuszczać, że przynajmniej częściowo właśnie zapomnienie klasowego słownika odpowiada za szczątkową obecność w polskim literaturoznawstwie Fredrica Jamesona (którego nowsze teksty pozostają właściwie nieprzetłumaczone), całkowitą nieobecność takich autorów, jak Nicholas Brown czy Roberto Schwarz, a także – by podać kilka zróżnicowanych przykładów – choćby za fakt, że kanoniczny tom *Marksizm i literatura* Raymonda Williama pozostaje dostępny po polsku w absolutnie nieczytelnym, kuriozalnie niepoprawnym przekładzie⁶. Wiele podobnych tekstów pozostaje po prostu niezrozumiałe bez zrozumienia (co nie znaczy koniecznie: przyjęcia) Marksowskiego rozumienia klasy i antagonizmu klasowego. Ich niezrozumienie czy nieobecność zubożają zaś nie tylko literaturoznawstwo „lewicowe” (jakkolwiek by je zdefiniować), ale

⁶ Raymond Williams, *Marksizm i literatura*, tłum. Antoni Chojnacki, Edward Kasperski (Warszawa: PWN, 1989).

rodzime literaturoznawstwo w ogóle. Niewiedza o tym, czym jest w marksistowskiej tradycji sposób produkcji, powoduje, że właściwie nie ma sensu czytać *The Political Unconscious* Jamesona⁷. Z kolei niezajomość koncepcji takich jak polityczne nieświadome odcina nam dostęp do olbrzymich zasobów literaturoznawstwa zachodniego, jego być może najciekawszych dziś obszarów – nawet tych, z którymi ortodoksyjnemu marksizmowi może być nie po drodze. Bez zrozumienia, czym jest klasa, nie sposób na przykład uchwycić marksistowskiej kategorii alienacji – a więc również krytyki tego pojęcia w kręgu „nowych materializmów”⁸. Zapomnienie klasy czynić może wreszcie mniej dostępnymi ważne dzieła rodzimej tradycji literaturoznawczej: od wczesnego Brzozowskiego, przez Fika, aż po debaty Kuźniczan i wiele więcej.

Metakrytyczne rozważania nad pojęciem, którego nie ma, wymagają jasnego zdefiniowania źródłowego materiału stanowiącego podstawę refleksji – i jego swoistego „zawężenia”. Nie zaskoczy nas przecież, że odwołań do walki klas nie znajdziemy w książkowych mikrorecenzjach z „Polityki” czy we wstępie do antologii poezji smoleńskiej. Brak takich wzmianek w krytycznoliterackim dyskursie liberalnego centrum oraz konserwatywnej prawicy jest niejako oczywisty, założony – i jako taki trudno go czytać jako symptom szerszego zjawiska czy historycznego przesunięcia.

Poniższe rozważania ograniczam więc do jednej tradycji zdeklarowanie lewicowej krytyki literackiej, określonej przede wszystkim nazwiskami Marii Janion, Kingi Dunin i Igora Stokfiszewskiego. Obok tekstów Przemysława Czaplińskiego – którego rozległa, zróżnicowana teoretycznie twórczość czyni przedmiotem ewentualnego osobnego omówienia – to właśnie prace trójki wymienionych autorów stanowiły przez lata programową podstawę krytyki literackiej uprawianej w środowisku „Krytyki Politycznej” (w wypadku Dunin i Stokfiszewskiego wpływ był oczywiście bezpośredni, inaczej niż w wypadku Janion). Była to (jak zobaczymy dalej) krytyka otwarcie niemarksistowska w swoich metodologicznych czy politycznych założeniach, oparta raczej na wyrosłej z zachodniego liberalizmu (np. w wersji rortiańskiej) polityce antydyskryminacyjnej i nowych teoriach społecznych niż na elementach tradycji socjalistycznej.

Jednocześnie to właśnie to środowisko określało na przełomie wieków domyślne znaczenie słowa „lewica” w dyskursie okołoliterackim – „lewicowa krytyka” odsyłała, przynajmniej w kontekście współczesnym raczej niż historycznym, do propozycji mniej lub bardziej trafnie kojarzonych z „Krytyką Polityczną”, zwłaszcza, wydaje się, w wypadku głosów wobec owego lewicowego nastawienia polemicznych. Taka sytuacja prowadziła do ciekawych przewartościowań i zastanawiających – by nie powiedzieć: konfundujących – metakrytycznych analiz. Jako nieoczywiste świadectwo epoki należałoby dziś czytać na przykład opublikowany w specjalistycznym (naukowym) literaturoznawczym piśmie artykuł Magdaleny Hoły-Łuczaj *Czy „zwrot polityczny” to „zwrot marksistowski”? Projekt „Krytyki Politycznej” a marksistowska tradycja literaturoznawcza*⁹.

⁷ Fredric Jameson, *The Political Unconscious* (London: Methuen, 1981).

⁸ Zob. np. Jason Edwards, „The Materialism of Historical Materialism”, w: *New Materialisms*, red. Diana Coole, Samantha Frost (Durham-London: Duke University Press, 2010).

⁹ Magdalena Hoły-Łuczaj, „Czy «zwrot polityczny» to «zwrot marksistowski»? Projekt «Krytyki Politycznej» a marksistowska tradycja literaturoznawcza”, *Literaturoznawstwo* 6-7 (2012-2013).

Badaczka stara się w nim dowieść, że programowe krytycznoliterackie tezy ukute w środowisku „Krytyki Politycznej” zdradzają przy bliższej analizie swoją – niewyartykułowaną eksplicytnie – marksistowską proveniencję. Marksizm rozumie przy tym Hoły-Łuczaj bardzo szeroko – i na sposób, pod którym niekoniecznie podpisałyby się osoby deklarujące przynależność do historyczno-materialistycznej tradycji. Problem z ostrością definicji przyjętych przez badaczkę ujawnia się już w momencie, gdy wprowadza ona pojęcie „zwrotu politycznego”:

Literatura i krytyka literacka po zwrocie politycznym mają koncentrować się nie na analizie „przeżyć”, uczuć i fantazji jednostki, lecz orientować się ku sferze ponadjednostkowej, sposób myślenia, a w rezultacie nasze rozumienie siebie. Zwrot polityczny już w punkcie wyjścia przyjmuje zatem stanowisko bliźniaczo podobne do antropologii marksizmu¹⁰.

Innymi słowy, marksistowskim elementem „zwrotu politycznego” byłby sam zwrot ku polityce (jako „sferze ponadjednostkowej”); nietrudno zauważyć, że w tej sytuacji „zwrot polityczny” jest zwrotem marksistowskim po prostu z d e f i n i c j i. Co więcej, z definicji marksistowskie jest też samo „zaangażowanie”:

Zwrot polityczny zatem „dokonał się za sprawą sztuk, które na powrót zaczęły ukazywać odmienne kodeksy wartości i włączyły się w proces kształtowania [pod. MHŁ] nowej mapy tego, co pojedyncze i uniwersalne”. To stwierdzenie kieruje nas w stronę wiodącego założenia projektu „Krytyki Politycznej” w myśl którego to właśnie zaangażowanie – dobrze nam znane z paradygmatu marksistowskiego – stanowi centralną kwestię w dyskusji nad literaturą¹¹

czy sama idea konfliktu jako fundamentu polityki:

Innym założeniem wspólnym dla stanowiska „Krytyki Politycznej” i paradygmatu marksistowskiego jest idea konfliktu jako „jedynego stałego społeczeństwa”¹².

Dochodzi tu oczywiście do stopniowego, ale drastycznego rozluźnienia i poszerzenia rozumienia „marksizmu”. Owa definicyjna równia pochyła – na którą Hoły-Łuczaj wchodzi, uznając marksizm raczej za pewną wrażliwość, czy też za sposób dowartościowania określonych „kategorii” raczej niż za konkretną orientację badawczą, metodę bądź teorię historii – doprowadza ją do uznania samej „rzeczywistości” za słowo rodem z marksistowskiego słownika:

[P]ostulat zorientowania literatury na rzeczywistość wydaje się jedną z najważniejszych przyczyn, dla których projekt „Krytyki Politycznej” można uznać za zbieżny z paradygmatem marksistowskim. Sformułowane przez to środowisko oczekiwania wobec współczesnej literatury ogniskują się wokół związku z rzeczywistością, czyli konieczności odnoszenia się do niej, dostrzeżenia rządzących nią – wyrażających ideologię – dyskursów oraz krytycznego do nich ustosunkowania. Realizm postulowany przez „Krytykę Polityczną” do złudzenia przypomina jedną z głównych kategorii marksistowskiego literaturoznawstwa¹³.

¹⁰Hoły-Łuczaj, 18.

¹¹Hoły-Łuczaj, 18.

¹²Hoły-Łuczaj, 19.

¹³Hoły-Łuczaj, 21.

Chociaż niejednen marksista zgodziłby się zapewne z intuicją, że rzeczywistość jako taka ma lewicowe odchylenie, nie sposób nie zauważyć, że Hoły-Łuczaj skupia się tu raczej na wskazaniu wszystkich kategorii, które p o t e n c j a l n i e mogłyby łączyć środowisko „Krytyki Politycznej” z tradycją marksistowską, niż na zweryfikowaniu, czy jakaś znacząca łączność rzeczywiście istnieje. Realizm, faktycznie istotny dla tradycji marksistowskiej, był przecież i jest do dziś obszarem, do którego roszczenia zgłaszają najróżniejsze polityczne i badawcze orientacje.

Nie chodzi o to, by narzekać w tym miejscu na metodologiczny miszmasz artykułu Hoły-Łuczaj, w którym pod parasolem „heterodoksyjnego marksizmu” Sławomir Sierakowski spotkać może się z Bertoltem Brechtem¹⁴. Jej szkic wydaje się raczej istotnym świadectwem epoki. Opublikowany w 2013 roku, wyrasta z momentu, w którym „zwrot polityczny” – nabrawszy konkretnego kształtu dzięki książce Stokfiszewskiego czy takim przedsięwzięciom, jak przewodnik „Krytyki Politycznej” po literaturze zaangażowanej¹⁵ – jawił się jako naczelny, domyślny projekt lewego skrzydła polskiej krytyki literackiej, pozbawiony właściwie konkurencji pod względem tak widoczności, jak i systemowego charakteru czy instytucjonalnego zaplecza. W kraju postsocjalistycznym w naturalny, zdaje się, sposób taki status rodzic musiał przynajmniej p o d e j r z e n i e marksistowskiej proveniencji całego przedsięwzięcia, jego ukrytego czy implicytnego (i niekoniecznie jawnego dla samych autorów) komunistycznego charakteru. Artykuł Hoły-Łuczaj był więc próbą weryfikacji tych podejrzeń, skażoną przede wszystkim nie tyle nawet przez ogólną tendencyjność, ile przez słabą znajomość tradycji marksistowskiej. Z perspektywy poniższych rozważań istotne jest zaś właśnie to, że Hoły-Łuczaj się n i e u d a j e – pokazuje ona jasno, choć niezgodnie ze swoim pierwotnym zamiarem, że uznanie nowej krytycznoliterackiej lewicy przełomu wieków za „marksistowską” wymaga absurdalnego poszerzenia definicji. Jeśli łączność między dwiema tradycjami ma się bowiem opierać na tak ogólnych kategoriach, jak „zorientowanie na rzeczywistość”, to o jakiegokolwiek faktycznej zbieżności intuicji, metody czy rozpoznań nie może być mowy.

Badaczka jest w punkcie wyjścia do tego stopnia zdeterminowana, by udowodnić istnienie związków marksizmu i „zwrotu politycznego”, że ostatecznie nie wyciąga nawet konsekwencji z własnej trafnej obserwacji co do tego, jakie miejsce zajmuje w tekstach lewicowych krytyków kategoria klasy:

Podmiotami konfliktu nie są jednak dla „Krytyki Politycznej” „klasy” w ścisłym – Marksowskim – znaczeniu. Przedstawiciele „Krytyki Politycznej” odnoszą się do sporów między różnymi grupami społecznymi, dla tożsamości których kluczowa jest wspólnota kulturowa, a nie czynniki ekonomiczne. W tym sensie „Krytyka Polityczna” przyjmuje pozycję typowo postmarksistowską¹⁶.

Hoły-Łuczaj błędnie skądinąd rekonstruuje Marksowskie rozumienie „klasy”¹⁷, a nieco dalej deklaruje wprost, że nie interesuje jej (wprowadzone wcześniej przez nią samą) rozróżnienie na postmarksizm, neomarksizm i marksizm właściwy; niemniej w tym miejscu słusznie wskazuje na kluczową

¹⁴Hoły-Łuczaj, 21.

¹⁵Zob. Igor Stokfiszewski, *Zwrot polityczny* (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2009); *Polityka literatury. Przewodnik Krytyki Politycznej*, red. K. Dunin et al. (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2009).

¹⁶Hoły-Łuczaj, 19.

¹⁷Różnicę klasową wywodzi ze „sposobu dzielenia się zyskami”, antagonizm klasowy zaś nie z wyzysku, ale abstrakcyjnej „nierówności” i tego, że „klasa uprzywilejowana [...] stara się go podtrzymać” (Hoły-Łuczaj, 13); badaczka proponuje ogólnie dość typowe, liberalne – i błędne – odczytanie Marksowskiej teorii klas.

cechę krytycznoliterackiego projektu „Krytyki Politycznej”: jego odejście od kategorii klasy (a przynajmniej pozbawienie tej kategorii centralnej analitycznej funkcji, jaką pełni w marksizmie).

Traktowanie tekstu Hoły-Łuczaj jako symptomatycznego dla pewnego szerszego zjawiska – które nazwać moglibyśmy „naciąganiem” na siłę lewicowej krytyki przełomu wieków pod marksistowskie tradycje – byłoby może nieuzasadnione, gdyby jej intuicje pozostawały odosobnione. Tymczasem wystarczy wrócić dziś do recepcji programowych wystąpień Stokfiszewskiego, by zobaczyć, że podobne głosy pojawiały się częściej. I nie chodzi tylko – na przykład – o recenzenta z łamów „ArtPapieru”, który rzekomy marksizm Stokfiszewskiego wywodził już w y - ł ą c z n i e z dostrzeżonego u lewicowego krytyka ogólnego dowartościowania społecznej roli konfliktu¹⁸; bardziej istotne wydają się wypowiedzi wpływowego krytyka współczesnej poezji, który bez cienia ironii porównać mógł autora *Zwrotu politycznego* do Györgya Lukácsa:

Nie twierdzą, że poezji nie służy zanurzenie w doczesność i jej kapryśne kształty. Ona pchając się ku wieczności, z doczesności wyrasta. Byle z tym nie przesadzić. Nie zamienić wiersza w publicystyczny komunikat, klecony ku ucieście socjologicznie zorientowanych krytyków. Prozie to może wystarcza, w poezji jest to zaledwie poziom podstawowy. Realizm drobiazgowy, topografia, empiria czy rys socjalny (wedle życzenia mogą być zaangażowane i to niekoniecznie w stylu Broniewskiego) służą jako odskocznia, są przestrzenią transferu, obok wielu innych także metafizycznego. Nie rozumiem, dlaczego młodemu krytykowi zależy tylko na pierwszym poziomie, tylko na produkcji zaangażowanych pocztówek. Czy to powrót do Lukácsa, czy może socrealizm à rebours (realizm kapitalistyczny)? Jak można rozmawiać z poetami, sugerując im zestaw tematów do wykorzystania?¹⁹

Autor tych słów, Karol Maliszewski, nieco wcześniej wspomina jeszcze, że w nowej poezji „najbardziej pociągające [...] jest to, co wymyka się kwalifikacjom, a już szczególnie tym o proveniencji marksistowskiej” – sugerując, że po stronie owych „kwalifikacji” programowo stoi Stokfiszewski. Pomostem między autorem *Zwrotu politycznego* a marksizmem miałyby być, podobnie jak w diagnozach Hoły-Łuczaj, sam realizm – i pewna autorytatywna postawa, kojarzona przez Maliszewskiego z figurą komisarza ludowego. Definitywna luźność pozwala krytykowi równocześnie nazwać perspektywę Stokfiszewskiego „merkantylno-medialną” – między marksizmem sprowadzonym do postulatów ogólnego realizmu i stylistycznej manieri a wolnorynkowym „merkantylizmem” nie ma bowiem najwyraźniej sprzeczności. Uogólnienia Maliszewskiego dowodzą tego samego, co uogólnienia Hoły-Łuczaj – braku faktycznej, wykraczającej poza stylistykę czy retorykę łączności między marksizmem a „zwrotem politycznym”.

Dużo ciekawszy i lepiej podbudowany obraz relacji między tymi dwoma wyłania się ze szkicu Joanny Orskiej *O „lewicowej” strategii współczesnej krytyki literackiej wobec wolnego rynku mediów*²⁰. Krytyczka co prawda nieco inaczej niż na przykład Hoły-Łuczaj określa listę przedstawicieli owej „lewicowej strategii” (znaleźli się na niej Przemysław Czapliński i Agata Bielik-Robson – dziś raczej odzęgująca się od lewicowości, ale w 2007 r., w momencie publikacji szkicu Orskiej, kojarzona ze środowiskiem

¹⁸Ryszard Knapik, „Ustanowienie uniwersalizmu”, *ArtPapier* 5 (2010), <http://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=102&artykul=2370>.

¹⁹Karol Maliszewski, „Czkawka po Lukácsu”, *Tygodnik Powszechny*, 13.03.2007 [wersja online].

²⁰Joanna Orska, „O «lewicowej» strategii współczesnej krytyki literackiej wobec wolnego rynku mediów”, w: *Dyskursy krytyczne u progu XXI wieku*, red. Dorota Kozicka, Tomasz Cieślak-Sokołowski (Kraków: Universitas 2007).

„Krytyki Politycznej” – tymczasem Kinga Dunin została ustawiona w opozycji do nich na podstawie swojej krytyki „dominującego dyskursu medialnego”), niemniej kojarzy ostatecznie krytycznoliteracką „lewicę” z tym samym ogólnym programowym nastawieniem – prostym realizmem, potrzebą oddziaływania na rzeczywistość, eksplicytnym zaangażowaniem etc. Różnica między autorką *Lirycznych narracji* a Hoły-Łuczaj czy Maliszewskim nie polega tylko na tym, że ta pierwsza proponuje bardziej zniuansowane, wnikliwe spojrzenie – rozkładając „lewicową strategię” na szereg czynników pierwszych: nastawienie na polityczną skuteczność literatury; przywiązanie do poprawności politycznej; populistyczna retoryka; romantyczny egalitaryzm – ale również (i przede wszystkim) na tym, że Orska trafnie podkreśla, zamiast zacierać różnice między nową krytycznoliteracką lewicą a tradycją marksistowską. Robi to co prawda nie wprost – Marks pojawia się w jej szkicu raz – niemniej podstawą jej rozważań są diagnozy Theodora Adorna dotyczące przemysłu kulturalnego, zgubnego wpływu logiki rynkowej na sztukę i wywołanej tym wpływem alienacji. Ogólny wydźwięk artykułu jest więc jasny; jest on nie tyle atakiem na lewicę z pozycji nielewicowych, ile krytyką pewnego rodzaju romantycznej lewicy – jej fascynacji rynkiem, jej udającej populizm obsesji na punkcie prostoty i dostępności przekazu – za pomocą wybranych narzędzi wywiedzionych z marksizmu zachodniego.

Orska świadomie i konsekwentnie dowodzi tego, czego Hoły-Łuczaj czy Maliszewski dowodzili wbrew sobie, własną *n i e k o n s e k w e n c j ą* : krytycznoliteracka lewica początku wieku, lewica spod znaku „zwrotu politycznego”, miała bardzo mało wspólnego z rozpoznaniem czy narzędziami właściwymi dla tradycji materializmu historycznego.

Rozważania nad pojęciem, którego nie ma, trudno opierać po prostu na interpretacji tekstów, w których mogłoby się ono pojawić, choć ostatecznie tego nie robi. W końcu to, że kategoria klasy pojawia się w takich programowych książkach, jak *Czytając Polskę*, wyłącznie przygodnie, przy okazji rozważań o języku stalinizmu²¹, jest oczywiście ciekawym spostrzeżeniem – ale trudno powiedzieć, co miałyby z niego wynikać. Nieco więcej wywieść da się może z faktu, że w *Zwrocie politycznym* klasa – poza kilkoma odniesieniami do stylu życia „klasy średniej” – pojawia się wyłącznie w dłuższym cytacie z Nancy Fraser, którego celem jest przeprowadzenie analogii między antydyskryminacyjnymi społecznymi walkami mniejszości seksualnych a walką klas²². Nawet ta obserwacja wyczerpuje się jednak w tym miejscu: możemy zauważyć, że Stokfiszewskiemu pojęcie klasy potrzebne jest co najwyżej do opisanego mechanizmów tożsamościowego/kulturowego wykluczenia – a Dunin do opisanego różnicy między dyskursem publicznym PRL i III RP – nie dowiemy się jednak, dlaczego spełnia *w y ł ą c z n i e* taką funkcję.

Bardziej produktywnie będzie więc zwrócić się ku takim tekstom – niekoniecznie wcale centralnym dla danego krytycznoliterackiego przedsięwzięcia – w których badacze szkicują ogólną podstawę własnego światopoglądu, wyjaśniając własne rozumienie takich prowizorycznych totalności, jak kultura czy społeczeństwo; to tutaj, w artykułach programowych, ale wykładających swego rodzaju ogólnoteoretyczne *z a p l e c z e* właściwej krytycznoliterackiej

²¹Kinga Dunin, *Czytając Polskę*, Warszawa: WAB 2004 [epub; rozdział „PRL. W szponach systemu”].

²²Stokfiszewski, *Zwrot polityczny* [epub; podrozdział 2. w rozdziale „Inne rytuały”].

pracy, ujawnić może się ogólna wizja świata krytyka – i powody, dla których kategorię klasy uznaje za niekonieczną czy niecentralną dla rozważania owych totalności.

W pierwszych latach transformacji Maria Janion tak pisała więc o relacji między gospodarką a kulturą:

Idee jednak rządzą światem, a demokracja potrzebuje bogactwa i wielości idei. Elity inteligentkie będą więc pełnić rolę ideotwórczą nawet w większym stopniu niż przedtem, będą pracować nad stworzeniem rynku idei. Nie wolno jednak zapominać, że idee musimy ustosunkować do ekonomiki. Sprężyny mechaniki ekonomicznej mogą działać i działają tylko wtedy, gdy są podtrzymywane przez jakąś kulturę, przez jej styl. Jeżeli dana kultura odrzuca je – przestają działać albo działają niesprawnie²³.

W samym tym opisie dzisiejszy czytelnik nie znajdzie nic bardzo kontrowersyjnego. Wizja to oczywiście – i otwarcie – idealistyczna, „rynek idei” może razić z perspektywy czasu, ale Janion zaczyna właściwie od próby zdroworozsądkowego zbalansowania relacji między kulturą a gospodarką – tak, by się jawiły jako wspierające się nawzajem, na zasadzie sprzężenia zwrotnego. Wnioski, które sama wyciąga z tych rozpoznań, okazują się jednak nieoczywiste:

Jeżeli tak postawimy ten problem – że ekonomika zaszczebia się na glebie kultury, że one muszą ze sobą współpracować, to wówczas trzeba przemyśleć kwestię tego, w jakim stopniu dotychczasowa kultura polska – symboliczno-romantyczna – może przyjąć szczerp ekonomiki wolnego rynku. Jeżeli to nie jest możliwe, to trzeba też przemyśleć, do czego mógłby doprowadzić konflikt kultury romantyczno-symbolicznej i wolnego rynku i czy nie byłby on konfliktem, który prowadziłyby do dezintegracji społecznej i niespójności gospodarczej. Należałoby zastanowić się, czy jeżeli konflikt ten byłby nieuchronny, nie należałoby po prostu obmyślić takiej koncepcji kultury, która by w lepszy sposób sprostała ekonomicznemu wyzwaniu, byłaby czymś, bo ja wiem, wspomagającym nową ekonomikę²⁴.

Sugestia sprzężenia zwrotnego znika: nową polską kulturę mamy wymyślić tak, by wspierała nową polską „ekonomikę”. Konkretnie zaś – gospodarkę wolnorynkową, w tym momencie jawi się ona bowiem Janion jako coś oczywistego i danego. Równie mocno, a nawet bardziej zaskakuje jednak sama wizja gospodarki i kultury jako jednolitych sił czy procesów. Jedyne istotny antagonizm występuje p o m i ę d z y „ekonomiką” a kulturą – nie dostajemy za to żadnej sugestii fundamentalnych konfliktów (np. klasowej kultury) w r a m a c h życia kulturalnego, gospodarczego etc.

Owo przesunięcie czy ujednoczenie nie jest jednak bezwiedne, ma konkretny cel – wydzielenie nowej przestrzeni dla romantyzmu i jego badaczy czy, szerzej, dla badaczy kultury, aktywistów kulturalnych i ruchów społecznych w ogóle. Przestrzeni tej na imię „kultury alternatywne”:

[T]rzeba też myśleć o tym, o czym pisał Marcin Król w „Res Publice” – o kulturze klasy średniej. Praktykowanie, żeby to powiedzieć, ironii tragicznej nie może sprzyjać powstawaniu i rozwojowi klasy średniej. Ale to nie znaczy, że ironia owa, po wygaśnięciu jej działania dziejowego, nie może stać się dla klasy średniej wartością estetyczną. [...] Może są nawet pewne szanse na to, żeby kultura roman-

²³Maria Janion, „Szanse kultur alternatywnych”, *Res Publica* 3 (1991): 108.

²⁴Janion, „Szanse kultur alternatywnych”, STRONA DO UZUPEŁNIENIA.

tyczna stała się jedną z kultur alternatywnych. [...] [S]zansa romantyzmu jako kultury alternatywnej może zawierać się w tym, że kryje on w sobie niezwykle bogatą problematykę egzystencjalną²⁵.

Odpuszczamy więc gospodarke – która ma daną, oczywistą, jednolitą formę – oraz m a i n s t r e a m o w ą kulturę – która też zbudowana musi być wokół jednej spójnej „idei”, określonej (jeśli chcemy uniknąć społecznej dezintegracji) przez „nową ekonomikę” – tylko po to jednak, by znaleźć taki obszar, w którym g ł ę b s z a p r a w d a kultury romantycznej (czy jakiegokolwiek kultury alternatywnej) mogłaby oddziaływać bezpośrednio na mentalność bądź etos nowej, kluczowej klasy. Z jednej strony w *Szansach kultur alternatywnych* znajdujemy charakterystyczne dla tekstów Janion z lat 90.²⁶ wrażenie kapitulacji – badaczka niejako na wstępie odpuszcza możliwość głębszej politycznej zmiany. Z drugiej strony następstwem kapitulacji ma być zabezpieczenie swoiście rozumianej autonomii kultury jako pola – takiej autonomii, która zapewni kulturze również p o l i t y c z n ą ważność. Owa ważność miałaby wynikać jednak nie z udziału kulturowych krytyków czy aktywistów w sporach fundamentalnych dla nowej kapitalistycznej rzeczywistości, ale z ich zdolności do stawiania oporu „ekonomice” j a k o t a k i e j .

Ta obserwacja, jak się zdaje, mówi przy okazji wiele na temat tego, jak we wczesnych latach 90. widziano możliwość ucieczki od polityczności w nowej, wolnorynkowej rzeczywistości: Janion dość ewidentnie nie wierzy w możliwość o g ó l n e j depolitycyzacji kultury romantycznej; rozumie jak najbardziej, że apolityczność też jest wyborem politycznym, natomiast wydaje się ograniczać dwa poziomy politycznego działania – ową „ekonomikę”, z którą nic się bezpośrednio nie da zrobić, oraz poziom „kultur alternatywnych”, na którym co prawda nic nie da się zrobić bardzo wprost, ale który jest jak najbardziej polityczny w tym sensie, że kształtuje nie tylko szeroko rozumiane „wartości”, ale i całe „nowe” klasy. Mielibyśmy więc do czynienia nie tyle z zupełną kapitulacją lewicy, ile ze swego rodzaju taktycznym odwrotem i świadomą zmianą frontu.

Owa zmiana frontu pociąga za sobą jednak zasadnicze przesunięcie w – nazwijmy to – fundamentach politycznego imaginariu (przesunięcie zwiastowane zresztą już we wcześniejszych tekstach Janion). Rynek idei, na którym rywalizować będą kultury alternatywne i nie, wymaga nowego, rynkowego podmiotu – owej mitycznej „klasy średniej”, przekraczającej dotychczasowe klasowe opozycje. Konflikt klasowy znika więc w ogóle, zastąpiony ideą naturalnej społecznej stratyfikacji. Inny konflikt z wizji Janion, który można by potencjalnie sprobematyzować w kategoriach dialektycznej sprzeczności – konflikt między gospodarke a kulturą – zostaje tymczasem zredukowany do problemu technicznego. O ile chodzi bowiem o sprawne d o p a s o w a n i e kultury do „nowej ekonomiki”, o tyle kluczowe role należy powierzyć technokratom z obu stron, zdolnym rozpoznać esencję owej ekonomiki i zaprojektować dla niej nową kulturę. Co zostaje? Wizja oparta na opozycji centrum–peryferie, kultura–kultury alternatywne. O ile zaś podstawowymi formami przemocy charakterystycznymi dla konfliktu klasowego w kapitalizmie są wyzysk (ekstrakcja wartości dodatkowej z pracy) oraz strajk (uniemożliwiająca ową ekstrakcję odmowa pracy), o tyle w świecie opartym na konflikcie centrum–peryferie problemem zasadniczym jest w y k l u c z e n i e . Wyzysk zakłada istnienie klas (klasa dominująca wyzyskuje klasę pracującą), wykluczenie zakłada istnienie tożsamości

²⁵Janion, „Szanse kultur alternatywnych”, 109.

²⁶Zob. np. Maria Janion, *Czy będziesz wiedział, co przeżyłeś?* (Warszawa: Sic!, 1996).

(nie każda tożsamość ma prawo do bycia naprawdę i w pełni sobą, do widoczności czy słyszalności). Klasy mogą oczywiście współistnieć z tożsamościami, mechanizmy wyzysku istnieją obok mechanizmów wykluczenia – kieruje nimi jednak inna logika. Uznanie prymatu antagonizmu klasowego nad mechanizmami tożsamościowego wykluczenia odróżnia w najprostszym ujęciu perspektywę marksistowską od liberalno-progresywnej.

Co ciekawe, w wywiadzie udzielonym „Gazecie Wyborczej” w 2009 roku Janion tak mówiła o redagowanej przez siebie w latach 70. i 80. wpływowej serii „Transgresje”:

Chcieliśmy, aby humanistyka rozumiejąca posługiwała się kategoriami społecznymi, również klasowymi czy genderowymi, chociaż w „Transgresjach” chyba rzeczywiście klasowość nie była tak ważną kategorią. Tam ważniejsza była kategoria wykluczonych, również z powodów społecznych²⁷.

Oczywiście, Janion nie była jedyną osobą odpowiedzialną za przesunięcie ku opozycji centrum–peryferie jako podstawie politycznej wyobraźni literaturoznawców; wydaje się, że jej rola mogła być jednak dość istotna. Tak czy inaczej, w ciągu kilkunastu lat ta właśnie opozycja miała zdominować wizję świata wielu istotnych krytyków i krytyczek literackich, zwłaszcza na lewicy – tak konceptualizował nową rzeczywistość Czapliński w *Powrocie centrali*²⁸, tak robiła to Dunin w *Czytając Polskę* i, wcześniej, w *Karocy z dyni*²⁹, szkicując swoją koncepcję „Dominującego Dyskursu” (DyDo) czy „Dominującego Dyskursu Medialnego” (DDM). Tę ostatnią trafnie punktował Krzysztof Uniłowski³⁰, zwracając uwagę, że pojęcie DDM ukrywa więcej niż odsłania: kto stworzył dominujący dyskurs? W czyim imieniu i interesie? Kto i jak go podtrzymuje? Tego nie wiemy; dziś moglibyśmy zasugerować, że przy takim postawieniu sprawy wiedzieć wręcz nie możemy, dla wizji świata bowiem opartej na opozycji centrum–peryferie samo centrum jawi się, jak u Janion, jako coś danego i jednolitego. To metafizyczna niemalże siła – przez Dunin dosłownie antropomorfizowana do postaci „księcia”³¹ – której wpływ jest tyleż złowieszczy, co naturalny; DyDo robi to, co robi, nie w czyimś interesie, ale dlatego, że DyDo tak ma. Jego przeciwnikiem są zaś wszystkie nisze i marginesy, a właściwie każdy, kogo dotykają cenzura i wykluczenie; każdy, kto wolałby kulturę różnorodną, innowacyjną, dynamiczną; każdy, komu nie odpowiada „dominujący medialny” przekaz. Takie postawienie sprawy w oczywisty sposób nie zostawia miejsca na antagonizm klasowy – to wizja świata opartej na zbiorowym oporze przeciwko jednej abstrakcyjnej „władzy”, dla której cenzura nie jest narzędziem realizacji jakiegoś materialnego interesu, lecz cechą definicyjną.

W *Karocy z dyni* fragment poświęcony „księciu DyDo” poprzedzony jest przez mniej pamiętany, ale może bardziej wymowny rozdział *Czekając na rozcykłę*, w którym Dunin aprobatywnie czyta *Przyszłość kapitalizmu* Lestera Thurowa³² oraz *Pułapkę globalizacji* Hansa-Petera Martina

²⁷ „Studenci to nie jest niższy personel. Z Marią Janion rozmawiają Kazimiera Szczuka i Sławomir Sierakowski”, w: *Uniwersytet zaangażowany. Przewodnik Krytyki Politycznej*, red. Zespół KP (Warszawa: Krytyka Polityczna, 2010), 105–106.

²⁸ Przemysław Czapliński, *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2007).

²⁹ Dunin, *Czytając Polskę*; Kinga Dunin, *Karoca z dyni* (Warszawa: Sic!, 2000).

³⁰ Krzysztof Uniłowski, „Chcieliśmy rynku...”, *Teksty Drugie* 1/2 (2002).

³¹ Kinga Dunin, „Kopciuszek, książę DyDo i wolność”, w tejże: *Karoca z dyni*.

³² Lester Thurow, *Przyszłość kapitalizmu. Jak dzisiejsze siły ekonomiczne kształtują świat jutra*, tłum. Lech Czyżewski (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999).

i Haralda Schumanna³³. Z tej drugiej badaczka pożycza przede wszystkim ewidentnie fascynującą ją wizję społeczeństwa, w którym do utrzymania światowej gospodarki wystarczy 20% populacji w wieku produkcyjnym, w związku z czym pozostałe 80% staje się właściwie zbędne. Dlaczego ostatecznie wizja ta nie jest zupełnie apokaliptyczna, dlaczego nie zakłada eksterminacji trzech czwartych globu? Zdaniem Dunin dlatego, że kapitałowi niezbędni są... konsumenci – dlatego niepotrzebnym 80% należy rozdać trochę pieniędzy na wydatki.

To dostęp do konsumentów – a nie do siły roboczej – stanowi u Dunin podstawowy warunek podtrzymania globalnej kapitalistycznej gospodarki. Cała polityczna gra dotyczy więc redystrybucji – takiego sposobu podziału wartości wytwarzanej przez owe małe, nieokreślone grono „produktywnych”, by nikt nie żył w nędzy, a świat nie osunął się w resentyment i faszyzm. Zasadniczym politycznym problemem u Dunin jest dostęp do abstrakcyjnej maszyny wytwarzającej bogactwo – i w y k l u c z e n i e z partycypacji w tym bogactwie raczej niż w y z y s k tych, którzy je produkują. Oczywiście krytyczkę interesuje przede wszystkim wykluczenie kobiet, ale nie tylko – na przykład z „logiki kapitalizmu” wynika jej zdaniem abstrakcyjne „wykluczenie globalne”. Nigdzie nie pojawiają się za to pracownicy t r a k t o w a n i j a k o p r a c o w n i c y ; świat w całości złożony jest z konsumentów i walczących o słyszalność „głosów”. Wartość i dobrobyt pochodzą nie z pracy tej czy innej klasy, lecz z abstrakcyjnych operacji zunifikowanego, antropomorficznego „centrum”.

Nic więc chyba dziwnego, że Dunin życzliwie patrzy na miękkich eurokratów w stylu Hansa-Petera Martina i Haralda Schumanna. Edward Palmer Thompson, jeden z wielkich socjalistycznych eurosceptyków, pisał, że burżuazji wspólny europejski rynek jawi się jako gigantyczny żołądek: jest w nim miejsce na różne podziały, regulacje, interwencje, zachodzi jednak tylko jeden proces – konsumpcja, trawienie³⁴. Dunin, podobnie jak Schumannowi, zależy na równym dostępie do trawienia.

Jednocześnie krytyczka idzie o krok dalej niż Janion w swojej akceptacji kapitalizmu jako jedyne wyobrażalnego sposobu produkcji. Jeśli u Janion z wczesnych lat 90. kapitalizm jest zwyczajnie faktem, z którym – choćby z przyczyn taktycznych – nie warto się kłócić, o tyle Dunin uogólnia go do szeroko rozumianego „dyktatu ekonomii”. Kapitalizm jest więc tam, gdzie myśli się wyłącznie bądź za dużo o gospodarce i ekonomii, bo prawa ekonomii to prawa kapitalizmu. Ideologia kapitalistyczna to, innymi słowy, nie tyle „pewien sposób myślenia o ekonomii”, ile raczej „pewien sposób myślenia: o ekonomii”. Co może go równoważyć? Przede wszystkim skupienie na wartościach, zwłaszcza na wartościach tych grup czy dyskursów, które z rynku są aktualnie bądź historycznie wykluczone. Tutaj Dunin odkrywa rolę dla młodej literatury i jej krytyki.

Autorka *Karocy z dyni* proponuje więc właściwie tę samą wizję świata co Janion, tylko w wersji bojowej czy zradykalizowanej. U podstaw mamy opozycję ekonomia–kultura – kapitalizm–wartości – potencjalnie dialektyczną, jednak pozbawioną dialektycznego charakteru przez założenie, że prawa kapitalizmu równają się prawom gospodarki w o g ó l e i są zasadniczo

³³Hans-Peter Martin, Harald Schumann, *Pułapka globalizacji. Atak na demokrację i dobrobyt*, tłum. Marek Zybura (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999).

³⁴„E.P. Thompson on Europe, from 1975”, <https://kmflett.wordpress.com/2019/09/09/e-p-thompson-on-europe-from-1975/>.

niezmiennie. Dunin, inaczej niż Janion, nie postuluje jednak zgrania sfery wartości z rynkiem, wręcz przeciwnie – wyostrza konflikt. Drugą, już z założenia niedialektyczną opozycją jest ta między centrum a peryferiami – dyskursy mniejszościowe, zmarginalizowane czy wykluczone walczą o dostęp do „centrum”. Podobnie jak u Janion, jest to walka właściwie czysto symboliczna czy kulturowa w tym sensie, że produkcja w kapitalizmie i tak odbywać ma się w mitycznej, niedostępnej centrali (owe 20% „produktywnych”), stawką zaś jest redystrybucja jej owoców. Jeśli jednak u Janion „kultury alternatywne” rywalizować miały o mentalność nowo formującej się klasy średniej na „ryнку idei”, to Dunin w ów rynek już nie do końca wierzy i nie tyle projektuje dla mniejszościowych głosów przestrzeń, ile u p o m i n a s i ę o n i ą i żąda, by one same u p o m i n a ł y s i ę o większą widoczność – już nie na mocy własnej rynkowej „atrakcyjności”, tylko pozaekonomicznej, pozarynkowej, zasadniczo etycznej legitymacji. W uproszczeniu: głosy kobiet powinny być bardziej słyszalne nie dlatego, że to ważne dla dobrostanu klasy średniej, tylko dlatego, że t o s p r a w i e d l i w e .

Intuicje Dunin zostają podjęte i rozwinięte w artykule Stokfiszewskiego *Pragmatyczna krytyka kultury*³⁵, który traktować można jako rodzaj teoretycznego czy filozoficznego zaplecza dla nieco późniejszych, bardziej znanych wystąpień dotyczących stanu nowej poezji³⁶. Dunin, przywoływana wprost, stanowi tu dla krytyka najważniejszy punkt odniesienia. Ucieczka lewicy od ekonomii do kultury przyjmuje status „oczywistości” i domyślnej, uzasadnionej zachodnimi teoriami politycznej taktyki:

Jest dość oczywiste, że akcenty lewicowe przesunęły się z kwestii ekonomicznych na przestrzeń kultury. Można to streścić dylematem Nancy Fraser – „redystrybucja czy uznanie”. Spora część intelektualistów lewicowych (w tym także Fraser) uważa, że kulturowa akceptacja wspólnot funkcjonujących poza marginesem dominującego konsensusu, wraz z wejściem w jego obręb jako równoprawnych członków, znajdzie swoje uznanie także w kwestiach ekonomicznych³⁷.

Wybór jest więc prosty – uznanie, a potem redystrybucja; przemiana gospodarcza napędzana siłą mniejszościowych tożsamości raczej niż większościowej klasy pracującej. Jeśli u Janion „kultura” miała dostosować się do „ekonomiki” ze względu na transformacyjną konieczność (zapośrednicząc swój społeczny wpływ w formacji nowej klasy), u Dunin zaś społeczna sprawiedliwość wymagała, by kulturowe głosy wykluczonych stawiały opór „dyktatowi” ekonomii, to u Stokfiszewskiego dochodzi do dalszego (czyżby dialektycznego?) rozwinięcia tej samej intuicji: celem jest już nie proste dopasowanie albo prosty opór, tylko walka o uznanie, która p r o w a d z i ł a b y do redystrybucji.

Przetworzeniu ulegają też intuicje dotyczące opozycji centrum–peryferie. W programowym artykule Stokfiszewskiego podstawowym problemem jest nadal, jak u Janion i Dunin, wykluczenie tożsamości i marginesowych kulturowych głosów; dochodzi tu jednak do pewnej redukcji, do usunięcia zapośredniczenia – powodem ciągłego wykluczenia jest bowiem już nie tyle jakaś figura mitycznej „centrali” (jak książkę DyDo), ile sama idea większości, samo większościowe m y ś l e n i e :

³⁵Igor Stokfiszewski, „Pragmatyczna krytyka kultury”, *Halart* 21 (2005).

³⁶Igor Stokfiszewski, „Poezja uników”, *Gazeta Wyborcza* 33 (2007); Igor Stokfiszewski, „Poezja a demokracja”, *Tygodnik Powszechny* 10 (2007).

³⁷Stokfiszewski, „Pragmatyczna krytyka kultury”, 22.

Tryumfalny powrót „prawdy”. Chyba tak najtrafniej mógłbym określić to, z czym nasza kultura boryka się od kilku lat, a co [...] jest wynikiem potrzeby zdefiniowania tożsamości i wspólnotowości [...] „Prawda” w tym wypadku jest [...] niczym więcej jak ideologią. Ideologią kulturowej większości, która w imię stabilizacji i dobrego samopoczucia narzuca ją jako „prawdę” mniejszości, która także pragnęłaby budować wspólnotę, tyle że na innych fundamentach [...]³⁸.

Takie postawienie sprawy wyklucza kategorię klasy bodaj jeszcze bardziej wprost niż propozycje Janion i Dunin. Stokfiszewski odcina tu bowiem przede wszystkim, deklaratywnie i wprost, możliwość pomyślenia klasy uniwersalnej, równie istotną dla Marksowskiej koncepcji klasy jak sama jej relacyjna i antagonistyczna natura. Podmiotów uniwersalnych albo nie ma w ogóle, albo, co może bliższe Stokfiszewskiemu, są nim w s z y s t k i e podmioty mniejszościowe z założenia – bo każde włączenie wykluczonych przynosi ogólny dobrobyt całej wspólnoty. Tak czy inaczej, bez możliwości klasy uniwersalnej wizja antagonizmu klasowego jako historycznie p o s t ę - p o w e g o jest oczywiście niemożliwa. Żeby być siłą na rzecz społecznego postępu, dana klasa musi występować raczej jako wykluczona, mniejszościowa tożsamość niż na przykład pracująca i wyzyskiwana większość, której interes jest z z a ł o ż e n i a interesem całej społeczności.

Jeśli postulaty Dunin z *Karocy z dyni* stanowiły w jakimś sensie z r a d y k a l i z o w a n ą wersję tez Janion z *Szans kultur alternatywnych*, rozważania Stokfiszewskiego z *Pragmatycznej krytyki kultury* stanowiłyby – można by powiedzieć – bardziej s a m o ś w i a d o m ą wersję tych samych tez. Krytyk zdaje się na przykład rozumieć, że kapitalizm nie jest naturalną, transhistoryczną koniecznością, ale uznaje, że lewicową polityką łatwiej działa się na poziomie kulturowym (zakłada nawet, że jego strategia „uznanie przed redystrybucją” może nie zadziałać, proponuje więc: zachowujmy się tak, jakby miała zadziałać, najwyżej zrewidujemy ją za parę lat). Stokfiszewski rozumie też, że różne abstrakcyjne figury „centrali” są nieoperacyjne – stwierdza więc wprost, że problemem są takie pojęcia, jak „większość” czy „prawda”. Niemniej ogólna wizja wyłaniająca się z jego rozważań jest ta sama co u Janion czy Dunin: nie warto naruszać gospodarczych „praw” rządzących światem, lepiej – łatwiej – zająć się sferą kultury; w owej sferze lewica walczyć zaś ma o mniejszości, które domagają się udziału w pewnej szerszej wspólnoty, a włączone do niej – przynoszą jej ogólną korzyść. W tej strategii jest miejsce dla nowej literatury, tutaj znajdziemy zadanie dla zaangażowanej krytyki. Założenie, że walka klas musi ustąpić miejsca walce o kulturowe uznanie, jest więc ostatecznie nie tyle autonomicznym, wynikającym choćby z lektury Fraser teoretycznym postulatem, ile naturalną konsekwencją dążenia Stokfiszewskiego do tego, by wyklarować intuicje obecne już w pewnej krytycznoliterackiej linii czy tradycji, do której sam przynależy.

W autorze *Zwrotu politycznego* pewna linia „lewicowej” krytyki znajduje więc moment samoświadomości, autorefleksji; zmuszona jest grać w otwarte karty i z sobą samą, i z nami. Niekoniecznie zakładać musimy, że jest to moment w y c z e r p a n i a owej linii. Możemy jednak postawić hipotezę, że wraz ze Stokfiszewskim upłynęło coś w rodzaju okresu karencji; doprowadzona do pewnych naturalnych konsekwencji została taka wersja zdeklarowanej zaangażowanej i lewicowej krytyki literackiej, w której świat na podstawowym poziomie złożony jest z tożsamości raczej niż klas; Stokfiszewski artykułuje bowiem wprost różnicę między oboma

³⁸Stokfiszewski, „Pragmatyczna krytyka kultury”, 19.

podejściami – i w tym sensie tworzy miejsce na niezgodę, spór czy wyklarowanie i n n e j lewicowej „strategii”. To tłumaczyłoby, dlaczego dopiero po okrzepnięciu dyskusji wokół *Zwrotu politycznego* w krytyce, zwłaszcza krytyce poezji, zaczęły pojawiać się głosy mniej lub bardziej eksplicytnie postulujące powrót do kategorii klasy³⁹.

³⁹Por. np. Zuzanna Sala, „O tym jak szlachcic rabację wywołał”, <https://www.praktykateoretyczna.pl/artykuly/o-tym-jak-szlachcic-rabacje-wywolal/>; Zuzanna Sala, „Eternit i wiśnie, czyli o zadupkach w poezji polskiej”, *Czas Kultury. Dwutygodnik* 2 (2021), <https://czaskultury.pl/artykul/eternit-i-wisnie-czyli-o-zadupkach-w-poezji-polskiej/>; Paweł Kaczmarski, „Trzy opowieści o awansie klasowym”, *Mały Format* 6 (2019), <http://malyformat.com/2019/06/opowiesci-o-awansie-klasowym/>; Łukasz Żurek, „Drugi modernizm”, *Dwutygodnik* 2 (2018), <https://www.dwutygodnik.com/artykul/7643-drugi-modernizm.html>; Jakub Skurtys, „Bywa rewolucyjna. Podsumowanie roku 2019 w poezji”, *Mały Format* 12 (2019), <http://malyformat.com/2020/02/bywa-rewolucyjna-podsumowanie-roku-2019-poezji/>.

Bibliografia

- Czapliński, Przemysław. *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2007.
- Dunin, Kinga. *Czytając Polskę*. Warszawa: WAB, 2004.
- – –. *Karoca z dyni*. Warszawa: Sic!, 2000.
- „E.P. Thompson on Europe, from 1975”. <https://kmflett.wordpress.com/2019/09/09/e-p-thompson-on-europe-from-1975/>.
- Edwards, Jason. „The Materialism of Historical Materialism”. W: *New Materialisms*, red. Diana Coole, Samantha Frost. Durham-London: Duke University Press, 2010.
- Hoły-Łuczaj, Magdalena. „Czy «zwrot polityczny» to «zwrot marksistowski»? Projekt «Krytyki Politycznej» a marksistowska tradycja literaturoznawcza”. *Literaturoznawstwo* 6-7 (2012-2013): 11–26.
- Jameson, Fredric. *The Political Unconscious*. London: Methuen, 1981.
- Janicka, Katarzyna, Kazimierz Słomczyński. „Struktura społeczna w Polsce: klasowy wymiar nierówności”. *Przegląd Socjologiczny* 63 (2014): 55–72.
- Janion, Maria. „Szanse kultur alternatywnych”. *Res Publica* 3 (1991): 107–110.
- – –. *Czy będziesz wiedział, co przeżyłeś?* Warszawa: Sic!, 1996.
- Kaczmarski, Paweł, Marta Koronkiewicz. „Literatura ludowa jako projekt”. *Mały Format* 7-9 (2021). <http://malyformat.com/2021/10/literatura-ludowa/>.
- Kaczmarski, Paweł. „Trzy opowieści o awansie klasowym”. *Mały Format* 6 (2019). <http://malyformat.com/2019/06/opowiesci-o-awansie-klasowym/>.
- Knapiek, Ryszard. „Ustanowienie uniwersalizmu”. *ArtPapier* 5 (2010). <http://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=102&artykul=2370>.
- Maliszewski, Karol. „Czkawka po Lukácsu”. *Tygodnik Powszechny*, 13.03.2007.
- Martin, Hans-Peter, Harald Schumann. *Pałapka globalizacji. Atak na demokrację i dobrobyt*. Tłum. Marek Zybura. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999.
- Meiksins Wood, Ellen. *The Retreat from Class*. London-New York: Verso, 1986.
- Michaels, Walter Benn. *Kształt znaczącego*. Tłum. Jan Burzyński. Kraków: Ha!art, 2006.
- Mitchell, Bill, Thomas Fazi. *Reclaiming the State*. London: Pluto Press, 2017.
- Orska, Joanna. „O «lewicowej» strategii współczesnej krytyki literackiej wobec wolnego rynku mediów”. W: *Dyskursy krytyczne u progu XXI wieku*, red. Dorota Kozicka, Tomasz Cieślak-Sokołowski, 219-234.

- Kraków: Universitas, 2007.
- Polityka literatury. Przewodnik Krytyki Politycznej*. Red. Kinga Dunin et al. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2009.
- „Rzeczpospolita klas. Z Kazimierzem M. Słomczyńskim rozmawiają Staś Chankowski, Stanisław Zakroczyński”. *Magazyn Kontakt*, 27.01.2015, <https://magazynkontakt.pl/prof-slomczyński-rzeczpospolita-klas/>.
- Sala, Zuzanna. „Eternit i wiśnie, czyli o zadupkach w poezji polskiej”. *Czas Kultury. Dwutygodnik 2* (2021). <https://czaskultury.pl/artukul/eternit-i-wisnie-czyli-o-zadupkach-w-poezji-polskiej/>.
- — —. „O tym jak szlachcic rabację wywołał”. <https://www.praktykateoretyczna.pl/artykuly/o-tym-jak-szlachcic-rabacje-wywoal/>.
- Skurtys, Jakub. „Bywa rewolucyjna. Podsumowanie roku 2019 w poezji”. *Mały Format 12* (2019). <http://malyformat.com/2020/02/bywa-rewolucyjna-podsumowanie-roku-2019-poezji/>.
- Stokfiszewski, Igor. „Poezja a demokracja”. *Tygodnik Powszechny 10* (2007).
- — —. „Poezja uników”. *Gazeta Wyborcza 33* (2007) przedruk w: I. Stokfiszewski, *Zwrot polityczny*, Warszawa, 2009: 78–81.
- — —. „Pragmatyczna krytyka kultury”. *Ha!art 21* (2005): 19–22.
- — —. *Zwrot polityczny*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2009: 106–112.
- „Studenci to nie jest niższy personel”. Rozmawiała Kazimiera Szczuka i Sławomir Sierakowski. *Gazeta Wyborcza 2009 nr 226*: 20–21.
- Thurow, Lester. *Przyszłość kapitalizmu. Jak dzisiejsze siły ekonomiczne kształtują świat jutra*. Tłum. Lech Czyżewski. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999.
- Tittenbrun, Jacek. „Death of Class?”. *Przegląd Socjologiczny 2* (2014): 35–53.
- Uniłowski, Krzysztof. „Chcieliśmy rynku...”. *Teksty Drugie 1/2* (2002): 259–268.
- Williams, Raymond. *Marksizm i literatura*. Tłum. Antoni Chojnacki, Edward Kasperski. Warszawa: PWN, 1989.
- Żuk, Piotr. „O aktualności pojęcia «klasa społeczna» w społeczeństwie i analizach, socjologicznych”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 3* (2008): 165–184.
- Żurek, Łukasz. „Drugi modernizm”, *Dwutygodnik 2* (2018). <https://www.dwutygodnik.com/artukul/7643-drugi-modernizm.html>.

SŁOWA KLUCZOWE:

marksizm

klasa

ABSTRAKT:

Celem artykułu jest wskazanie (wybranych) przyczyn i strategii usuwania pojęcia klasy z polskiego dyskursu krytycznoliterackiego po roku 1989. Przedmiotem analizy jest przede wszystkim pewna tradycja niemarksistowskiej krytyki lewicowej, określona nazwiskami Marii Janion, Kingi Dunin i Igora Stokfiszewskiego. Artykuł wskazuje, w jaki sposób ogólna wizja świata i polityki implicytnie szkicowana w pracach wymienionych krytyków wyklucza możliwość znaczącego wykorzystania pojęcia klasy.

LEWICA

transformacja ustrojowa

KRYTYKA LITERACKA

NOTA O AUTORZE:

Paweł Kaczmarowski – literaturoznawca związany z Uniwersytetem Wrocławskim, doktorant nauk o kulturze UWr. Członek redakcji czasopisma naukowego „Praktyka Teoretyczna”. Opublikował między innymi książki *Wysoka łączliwość. Szkice o poezji współczesnej* (Wrocław 2018) oraz *Oporne komunikaty. Strategie znaczenia w poezji współczesnej* (Kraków–Łódź 2021). Zajmuje się przede wszystkim poezją współczesną, metakrytyką i związkami marksizmu z krytyką literacką. Kontakt: pawel.j.kaczmarowski@gmail.com.